

Муҳаммад Очилов
„ШАЙТОН“ ОПЕРАЦИЯСИ

Ҳажвий ҳикоялар

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

Очилов, Муҳаммад.

«Шайтон» операцияси: Ҳажвий ҳикоялар. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. — 64 б.

Ҳажвчи ёзувчи Муҳаммад Очиловнинг номи китобхонларга таниш. Унинг «Еш гвардия» нашриётида чоп этилган «Нишонга теккан ўқ» ҳамда «Муштум кутубхонаси» сериясида босилган «Ҳажв гулдастаси» ва «Қаҳқаҳа» тўпламлари қаламкашнинг қалами тобора ўткирлашиб бораётганидан далолат беради.

Муаллиф ушбу тўпламида ҳам ҳаётимизда учраб турадиган айрим иллатлар устидан кулиб, уларни ҳажв йўли билан фош этишга ҳаракат қилган.

Ачилов М. Операция «Дьявол»: Юмористические рассказы.

О 4702570200 — 189
М 352 (04) — 88 Доп. 88

Ўз 2

ISBN 5 — 635 — 00170 — X

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988 й.

АЙЛАНА

Шаҳарнинг қоқ ўртасида ёмғирдан сўнг пайдо бўлган кўзиқориндек янги беш қаватли «Гўзаллик салони» қад кўтарди. Қурувчилар ҳали пардозлаш ишларини тугатиб улгурмасданоқ, етти кишилиқ қабул қилиш комиссияси ҳам етиб келди. Комиссия бошлиғи, шаҳар ижроия комитети раисининг ўринбосари, ҳаминша қовоғи солиғлигидан пешонаси тиришиб, лунжи пуфак бойлаб юрадиган Шодмонбоев ҳар бир қаватга кўтарилиб, хоналарни кўздан кечираётиб: «Хўш... Тузук!» деган заҳоти, унинг орқасидан келаётган, шу бинони қурган пудратчи участка бошлиғи Ботиров қўл соатига қараб: «Эҳм... ош совиб қолмасин», дея оҳиста минғиллаб кўярди.

Шодмонбоев тўртинчи қаватга кўтарилгач: «Хўш...» деди-ю, лекин «тузук» деёлмай, бир нуқтага тикилганча қотиб қолди. Сўнг «Эҳм, ош...» деганча ортида қаққайиб турган участка бошлиғига улкан ғалвирнинг гардишини эслаувчи цемент айланани кўрсатди.

— Хўш... Бу нима?

Участка бошлиғи дарҳол прораб Собировга ўтирилди:

— Нима бу... Хўш?

Собиров тўртинчи билан бешинчи қават оралиғидаги айланани биринчи марта кўраётгандек елка учирди-да, ўз навбатида орқасидан келаётган участка мастери Зоировга юзланди:

— Бу, хўш... Нима?

Зоиров айланадан хабардор экан шекилли, дарҳол қўй-

нидан қўлдан-қўлга ўтавериб, титилиб, сарғайиб кетган қоғозни олиб ерга ёзди.

— Бу шу бинонинг план-лойиҳаси. Мана бу ерда... — Зоиров қоғознинг бир чеккасидаги сарғиш доирани нуқиб кўрсатди. — Яъни, тўртинчи ва бешинчи қават оралиғида айлана шакли акс эттирилган. Марҳамат, ҳамма кўриши мумкин... Биз кичкина одам, лойиҳада кўрсатилган нарсани бажардик. Лекин, гапнинг очиги, бу айлананинг нима эканлигига шахсан ўзимнинг ҳам ақлим етмай турибди. Афтидан, ҳовуз бўлса керак...

Участка мастерининг бу тарздаги изоҳидан комиссия раисининг қовоғи баттар солинди.

— Ҳовуз? Тўртинчи қаватда-я! Эсларинг жойидами ўзи?! Нега маҳаллий шароитни ҳисобга олмайсизлар? Ахир, шаҳримизда сув учинчи қаватгача зўрға чиқади-ку?!

— Ҳовуз ҳам бўлсин дейлик. — Комиссия аъзоларидан кимдир луқма ташлади. — Яхши ният—ярим мол... Лекин, бу ҳовузларингни туби йўқ-ку? Ҳи-ҳи-ҳи... Шундоқ экан, сув ахир қаерда тўпланади?

Участка бошлиғи Ботиров мастер Зоировнинг қўлидан лойиҳани юлқиб оларкан, прораб Собировга қараб ўшқирди:

— Ҳовуз?! Ким буюрди?..

Шу ерга келганда Ботиров тилини тишлаб қолди; ўз гапини охиригача айтса, янги бинони топшириш боши берк кўчага кириб қолишини айна вақтида англаб қолганди. Бир оздан сўнг оҳиста деди:

— Тоест... Мастер рост гапирди. Биз лойиҳада архитекторлар нимани кўрсатган бўлса, шуни қурамиз. Мўри кўрсатилган бўлса мўри, ҳовуз кўрсатилган бўлса, у тақдирда... Менимча, айлана ҳовуз эмас, қушлар қўнадиган махсус жой бўлса керак. Қаранглар, қандай чиройли тушибди. Баҳор, ёз ва куз ойлари қушлар қўнишиб, вижирлашиб турса ёмонми? Эҳм... ўртоқ Шодмонбоев ош...

Шу пайт суҳбатга аралашмай бир четда турган қабул

қилиш комиссиясининг яна бир аъзоси, шаҳар архитектори Хуррамов участка бошлиғига қараб ўдағайлаб қолди:

— Ҳў-ў... Нега архитекторларни айблаб, бўйнимизга тош осяпсиз? Қани ўша лойиҳангиз... Вообше, шаҳар биноларининг юқори қаватларида ҳеч қандай ҳовуз ҳам, қушлар қўнадиган қўналға ҳам...

Участка бошлиғининг ранги оқариб кетди. Қараса, Хуррамов архитекторларни ҳимоя қилиш баҳонасида янги бинони топширишни хавф остида қолдирыпти. Шу боисдан Ботиров шоша-пиша Хуррамовнинг билагини маънодор қисиб, унинг сўзини бўлди:

— Ҳой-ҳой!.. Жоним акам... Ҳамкорликда ишлаймиз-а... ўртоқ Шодмонбоевнинг олдида тортишаверсак энди уят бўлар? Марҳамат, мана кўрсинлар... Планда айлана шакли туширилганми — туширилган. Тагида архитекторлар бошлиғининг имзоси чекилганми—чекилган. Шундай экан, бир айлана деб бошимизни айлантириб ётмай, ака-укачилигимизда қолайлик-да!..

Ботиров сўзини тугатаркан, яна бир марта Хуррамовнинг билагини қисиб қўйди. Архитектор «билак қисиш» ларга тушунадиган мўмин-қобил одам эканми, тезда ўз фикридан қайта қолди.

— Ҳм-м... Бошлиғимизнинг имзоси бўлса, демак, тўғри қурибсизлар. Лекин, ўртоқ Ботиров, буни сиз ўртоқ Шодмонбоев ҳамда қолган комиссия аъзоларига тўғри тушунтира олишингиз лозим-да! Менимча, бу айлана... Уҳў, лекин лойиҳанинг ҳам увадасини чиқариб юборибсизлар. Нима бало, кўрпача қилиб тўшадингларми?.. Менимча, бу айлана ҳовуз ҳам эмас, қўналға ҳам эмас, аксинча, нақш... Яъни архитектура тили билан айтганда, бино элементларининг шаклий белгисидир...

Гоҳ участка бошлиғининг, гоҳ архитекторнинг оғзига қараб тик қотиб турган Шодмонбоев ниҳоят енгил нафас олди.

— Демак, бу айлана — нақш... Қомиссия аъзоси си-

фатида Хуррамовнинг фикрига қўшилиш мумкин. Шахсан мен янги бинони топширишга тайёр деб ҳисоблайман...

...Ошдан сўнг қабул қилиш комиссиясининг аъзолари жўнаб кетишди. Участка бошлиғи узун кекирганча, етти киши имзо чеккан «АКТ»ни етти буклаб чўнтагига ураркан, прораб ҳамда мастерга юзланди.

— Хўш... Энди бир гаплашиб олайлик-чи, биродарлар. Тўртинчи қаватда айланасифат бу матоҳни қуришни ким буюрди сенларга! Яхшиям Шодмонбоев қурилишдан узоқ одам, яхшиям Хуррамов ўзимизнинг одам! Бўлмаса бино брак бўлиб... Пойдевор ташланаётганда шу ерда эдим, кейин иш билан бўлиб... Ўзи йўқнинг кўзи йўқ экан-да, а? Хў, сенларга ишонганинг!..

Прораб Собиров биринчи бўлиб гуноҳкорона елка қисди.

— Айбимни тан оламан... Иккинчи қават битгунча мен ҳам қозиққа бойланган отдек объектда айланиб турдим. Сўнг, ўзингиз биласиз, тўй масаласида... Мастерга ишонгандим-да. Бундай бўлишини билсам...

Участка мастери Зоиров айбини оқлаш учун яна чўнтагидан бинонинг лойиҳасини чиқарди.

— Мен ҳам нима қилай?! Учинчи қават битгунча ётоқхонам шу ерда эди. Сўнг путёвка куймасин деб... Бригадир Қаримовга ишонгандим, у ҳам лойиҳада кўрсатилгандек...

Ботиров зарда билан қўл силтади.

— Э-э, ўша бригадиринг еттинчи синф маълумоти билан чизмани ўқий оладими, галварс! Қани, лойиҳани ол-чи, ҳали яхши қарай олмагандим. Қим лойиҳага ўзгариш киритдийкин?

Участка бошлиғининг қундуз телпакли боши стол устида ёзилган қоғозга эгилди. У лойиҳадаги сарғиш доғ — «айлана»ни олдин тирнаб кўрди, сўнг ҳидламоқчи бўлгандек бурнига яқин келтириб тикиларкан, беихтиёр қичқириб юборди.

— Ие... ахир... бу, пиёланинг чизмада қолган изи-ку! Хў, лаънатилар, кўпроқ лойиҳани дастурхон қилиб, устида

чой ичинглар! Мен буни шу ҳолича қолдирмайман!.. Курилишда чой ичишни маън қиламан! Айбдорларни жазолайман! Чақир ўша бригадир Қаримовни буёққа!..

...Бир оздан сўнг Ботиров «Объектда иш вақтида чой ичишнинг маън этилиши ва ўз вазифасига совуққонлик билан қараганлиги учун қурилиш бригадири Қаримовга қаттиқ огоҳлантириш берилиши тўғрисида»ги буйруққа имзо чекаркан, чуқур хўрсиниб кўйди: «Хайрият, лойиҳада пиёланинг изи қолибди. Мабодо, чойнакники қолганда борми?!»

ҲАМТОВОҚЛАР

Район универмагининг кичик сотувчиси Каттаев янги ишга ўтиши муносабати билан уйида жажжигина зиёфат уюштирди. «Базми жамшид»га универмагининг «шоҳи» — Холтоев, унинг «ўнг қўл вазири» — бош бухгалтер Остонақулов ҳамда «содиқ фуқаро»лардан катта сотувчи Хушкелдиевлар қадам ранжида қилишди.

Аввалига бошлиқнинг қовоғига қараб суҳбат унча кўр олмади. Аммо пахтагулли пиёла даврани бир-икки айлангач, ўтирганларнинг дил қулфига калит тушди.

Тўрда ўтирган сур телпаги қандил шуъласида тождек товланаётган Холтоев костюми ёқасига илашган қилтанок суякни олиб ҳафсала билан шимаркан, меҳмондорчиликдан мамнун ҳолда гап бошлади:

— Аммо-локигин, келин қурғур балиқни боплаб қовурибди. Узимам сазанни ўлгудай яхши кўраман. Балиқ, мен сенларга айтсам, кўп ажойиб... Ах-х... туф-туф! Қ-қилтанок то-о-моқда... чой бер, Сабон...

Остонақулов чаққонлик билан ёнидаги пиёлани бошлиқнинг оғзига тутди. Бир оздан сўнг ўзига келган Холтоев кўзини оҳиста очди.

— Уф-ф! Берганинг коньяк-ку! Ҳа, бемаза... Шундай... Мен сенларга айтсам, балиқ ажойиб махлуқ... Ҳм-м, айтгандай, кечаги офтобда қолган балиқни расмийлаштир-

дингларми? Яхши, яхши... Шу, балиқ есанг, проста кайф қиласан. Унда, мен сенларга айтсам, кишининг ақлини ўткирлаштирадиган нарса бор... Оти унақа... Нима эди, Сабон?

— Оқсил... Оқсил бўлса керак, — деди Остонақулов, сўнг журъатсизлик билан қўшиб қўйди: — Бир кун шунақа дегандингиз, яна билмадим, биз бир содда...

Холтоев бухгалтерга ҳўкиз қараш қилди:

— Мен айтаману нотўғри бўладими?! Оббо, яна оламизми? Ҳай, майли, қўлларинг қайтмасин, аммо бошқа ичмайман... Уҳ, ичим ўлгур ҳам тандирдай қизиб кетди, зора бу зорманда чанқоқни босса...

Холтоев пиёлани уч бармоғида оҳиста кўтарганча оғзига яқинлаштирди, сархуш ҳолда кўзлари сузилди, қўнғизмўйлов тагидаги кичик «ўпқон» лаҳзаичида катта очилиб, ўз ўлжасини комига тортди.

— Уҳ-ҳ, — деди Холтоев кўзини очмасдан, — сал ҳовурим босилди-ей!.. Локигин ҳозир бунга қарши курашишимиз керак. Кеча ҳалиги рассом бор-ку, оти Рафаэлми? Уша пиво ичиб келган экан, ўз қўлим билан шундоқ имзо чекиб... А... уф-ф... Бу зангарнинг мияга зарари кўп. Ақлни пармалайди, хумпар. Ақллилик эса, ўртоқ Каттаев! Бу гап, айниқса, сиз учун тегишли...

Пойгакда тиз чўкканча олма арчаётган Каттаев ўз фамилиясини эшитиб чўчиб тушди. Бошлиқнинг гапини яхши англолмаганлиги учун ҳар эҳтимолга қарши қўлини кўксига қўйиб ёлдиради:

— Хўп бўлади, хўп бўлади...

— Чунки, — гапида давом этди Холтоев, — сиз орамизда янги одамсиз, менинг кимлигимни ҳали яхши билмайсиз. Мен... мен... кимман? Мен универмагнинг шоҳиман! Менга бу таърифни ким берган, биласизларми? Буни ўртоқ... Ҳай, майли, бунинг кераги йўқ. Нима, бу лавозимга районда мendan бошқа одам қуриб қолгандими? Аммо мендек фаҳм-фаросатда ўткир одамни бу яқин-атрофдан излаб топишолмаса, нима қилишсин ахир! Ақлимнинг ўткир-

лигини шундан билиш мумкинки, масалан, мен бирон кишини ишга қабул қилишдан олдин унинг калласига чертиб кўраман. Қани, бирон нарса тўкиладими ёки йўқми! Ҳо-ҳо-ҳо... Ундай-бундай одам бизнинг черткига дош беролмайди. Масалан, мана шу Каттаевгача бизда битта бўш ўрин бор эди. Биринчи бўлиб ана у — почтальоннинг укаси келди. Оти нима эди, Сабон?

— Турғун тирриқ...

— Ҳа, ўша. Савдо институтини қизил диплом билан тугатганмиш! Хў, ука, дедим. Қизил паттанг ўзингга. Сенга битта савол, билсанг ўтдинг, билмасанг ўзингдан кўр, десам: «Сўрайверинг, сиздан зўрроғи ҳам бизни чўчитолмаган!» — дейди-я. Жуда яхши, укажон, эртага соат иккида келинг, дедим. Нима қилди денглар, эртасига соат иккидан келиб қаққайиб турибди. Хўш, десам: «Кеча айтгандингиз. Мана, икки минут кам иккида етиб келдим», дейди. Хўш, деб маъноли қарасам, яна меровга ўхшаб: «Кеча иккида кел дедингиз, мана, келдим», деб қайтаради. Қаранг, «иккида кел» деганимнинг фаҳмига етмабди. Раҳмим келиб: «Бўпти, иккида келолмас экансан, бор, эртага соат бир яримда кел!» деб буюрдим. Нима қилди денглар. Ҳо-ҳо-ҳо! Вой шўртумшуқ, яна бир яримда сўппайиб қабулхонамда тик турибди.

— Ва-ха-ха! — дея кулди бош бухгалтер қорнини чангаллаб.

— Хў-хў-хў! — дея хандон отди катта сотувчи бошини орқага ташлаб.

— Қҳи-қҳ-қҳ!! — дея қўрқа-лиса тиржайди кичик сотувчи.

Холтоевнинг «ҳо-ҳо»си тугагач, шу заҳотиёқ «хў-хў» ва «қҳи-қҳ»лар ҳам ўчди.

— Ана шу синовдан, — деди бу сафар жиддий оҳангда сўзида давом этиб Холтоев, — фақат Каттаев укагинам ўтди. Қани, Каттаев... Жавобингни яна бир марта эшитиб, мазза қилай. «Соат иккида кел» деганим нима маънони билдиради?

Каттаевнинг тиржайишдан ачиган хамирдай кўпчиган юзи бирдан жиддий тортди, шоша-пиша қўлини кўксига қўйганча, бурро тилда деди:

— Соат иккида кел деганингиз... Сўлкавойдан икки бўлагини яхшилаб ўраб...

— Маладес-с! Улма, ука! — Холтоев ҳаяжонланиб кетди. — Ақлли одамнинг жавоби шу! Улмасанг, Каттаев, бир кун мендан катта бўласан...

Холтоев узлуксиз гапираверганидан чарчаб қолди, сўзлашдан тўхтаб, кафтининг орқаси билан оғзига шапатиланганча эснади.

— Шунақа... Ақлсиз қовоқбош одамларни ҳар қадамда учратасан киши... Тўғрими?

Бу саволни яна ўзига деб билган Каттаев дарҳол жавобга юзланди.

— Гапингиз тўппа-тўғри. Мана, сиз ўткир ақлли, донишманд одамсиз. Гапингиз тўғрилиги шундаки, мен ҳам яқинда битта шунақасига дуч келгандим. Утган куни тушликда магазинда кўки олинмаган ёнғоқ чақиб еб ўтирганимда чайқалганча ана у Хайри пиён келиб қолди. Қаердан топиб ичган, ҳайронман. Вообше, ўртоқ Холтоев, шу... ичимлик бўлимидагиларнинг бир танобини тортмасангиз бўлмайди. Наҳорда бориб кўз қиссангиз ҳам, «Оби-зам-зам» дан бериб юборишаверади. Шу бўлимни, мана, Хушкелдиев билан менга олиб бермасангиз бўлмайди...

— Хўш, эртага соат бир яримларда келинлар-чи, бир ўйлаб кўрарман. Қани, сўзингда давом эт-чи?

— Шундай қилиб, рўпарамда Хайри пиён чайқалиб турибди. «За-а-акуска, топ-иб бер, и-ичим ёниб кетяпти», дейди. Уни майна қилмоқчи бўлиб еб ўтирганимдан иккитасини кафтимда яширдим-да: «Кўлимда нима борлигини топсанг, иккита ёнғоқ бераман», дедим. Хайри пиён чайқалганча ўйлади, ўйлади... Тополмади. Сўнг: «Нимага ўхшайди ўзи?» деди довдираб. «Уртаси сариқ, усти кўк», десам, бефаҳм, нима дейди денг: «Ҳа, топдим! Кафтингда сабзи билан кўк пиёз бор экан! Қани, олавер газак!» дейди-я! Қх-қх-қх!

— Ҳо-ҳо-ҳо!..

Кулгининг зўридан Холтоевнинг кўзи ёшланиб, тили дудуқланиб қолди, кайф устида телпаги билан мишжалардаги ёшни артаркан, деди:

— Ҳў, хумпар, лекин зўр савол берган экансан!

Шундан сўнг Холтоев кулгидан тўхтаб жим қолди, шифтга қараб бир оз «фикр қилган» бўлди, ниҳоят жиддий қиёфада бармоғини гажак қилиб, Каттаевни ўзи томон имлади. Кичик сотувчи ёнига чўккалагач, директор унинг қулоғига пичирлади:

— С-сен ўзи кафтингда нима яширган эдинг?

Каттаев бошини кўтариб ҳайрон бўлганча «ақли ўткир» бошлиққа бақрайиб қолди.

«ШАЙТОН» ОПЕРАЦИЯСИ

Шайтон тўғрисида ул-бул нарса эшитган, журналларда расмларини кўрган бўлсам-да, ўзини ҳеч учратмаган эдим.

Бугун идорада чўт қоқиб ўтириб, ногоҳ бировнинг енгимдан тортганини сездим. Ўгирилиб қарасам... Шайтон! Одамлар қандай гапиришган, рассомлар қандай тасвирлашган бўлса, айнан ўша кўринишда эди, яъни икки шохли, шокиладор думли, эчки туёқли, юқори лаби дўрдайган, пастки лаби сўлжайган...

— Ҳорма, оғайни! — деди у думини силкиллатганича, сейфга кўз қирини ташлаб. — Нималар қияпмиз?

— Ҳа, шу... нима қилардик, — дедим сейфни қулфлаб, дарҳол калитини ички — «ўғри» чўнтагимга соларканман. — Ҳашарчи талабаларга табель тузаётибман.

— Шунақа дегин... Анча-мунча ишлаб оларкансан-да, а?

— Нималар деяпсан, бировнинг ҳақиға кўз олайтирганнинг ҳолига маймун йиғлайди, деган гапни эшитмагансан шекилли.

— Шундайку-я... — Шайтон бир нафас жим қолди, сўнг дераза пардасини тортиб, қўлимдан ушлади. Ростини

айтсам, аҳмоқ экансан, пайти келибди, фойдаланиб қолмайсанми, галварс. Хоҳлайсанми, сенга ёрдам бераман.

— Йўқ-йўқ, кераги йўқ!

— Ия, нега титрайсан, атрофга боқ! Битта сенми бунақа ишлар билан шуғулланаётган... Тирик жон борки бу дунёда, бировдан юлқиб олсам, деб ўлиб-тирилиб юрибди. Сен бўлсанг... Хўш, айт-чи ўзинг, ортиқча пул қорнингни оғритадими? Кичкинанг, мана, мактабга қатнаётибди-ю, ҳалигача қўлини ҳалоллай олганинг йўқ. Учасканг бўлса саккиз йилдан бери битмай чала ётгани ҳам менга сир эмас.

— Тўғрику-я... — дея чайналдим мен. — Лекин... Ҳали айтганимдай, ҳолимга маймун...

— ...Кулади? — деб гапимни давом эттирди шайтон. — Шундай қиламизки, ҳолингга маймун кулиб рақсга тушиб кетади.

Бир оз жим қолдик. Бирдан кўзимга хотинимнинг қаҳрли қиёфаси кўришиб кетди.

— Йўқ, йўқ, — дедим маъюс ҳолда. — Бўлмайти, хотиним ёмон, бировларнинг ҳақиғага кўз олайтирганимни билса...

— Шунақа дегин, хотин бўйинга миниб олган, халачўпунинг қўлида дегин. Машойхлар қадимда нима деганини биласанми, мана эшит:

«Шукуҳи номанд дар он хонадон,
Ки бонги хурус ояд аз макиён».

— Қим макиён? — ирғиб ўрнимдан турдим.

— Утир, ўтир... Сени ҳеч ким макиён деяётгани йўқ. Яъни: «Қаерда товуқ хўроз бўлиб қичқирса, ўша уйдан файз кетади», демоқчиман. Мана, сен ҳам, хотин зотининг гапига кириб, бир тўнинг иккита бўлмай юрибди. Ҳақиқий хўроз йиғит эса йўлида учраган донни чўқиламай қўймайди... Наҳотки ойликнинг ўзи билан тонг отади деб ўйласанг?!

Бундай ўйлаб қарасам, лаънати рост гапираётганга ўхшайди. Тўғри-да, қўшниларимнинг турмушига одамнинг ҳаваси келади. Бўлмаса бири механизатору бири оддий сувчи...

— Айт, кўрсат йўл-йўриғингни! — рози бўлдим охири. — Лекин бир нарса бўлса!..

— Қўрқма, ишни шундай қиламизки, сих ҳам куймайди, кабоб ҳам. Хўш, қанча ўқувчи бор совхозда?

— Уч юздан ошиқ...

— Ухў... роса омадинг келибди-ку, хўроз! Энди бундай қиласан: Табелдан иккита тузилади. Биттаси қалбаки, биттаси эса ҳақиқий. Ҳақиқий табелга яна 50 та «ўлик жон»ни тиркайсан. Уқдингми? Қалбакиси у ёққа... ҳақиқийси, текшириб қолишса оғзига уриш учун...

— Буни қара-я, оддий гап экан-у!..

— Шошма, яна бир гап. Уқувчилар топширган пахтага яна 5-10 тонна қўшиб ёзасан. Бунда сенга уларнинг раҳбари ёрдам беради. Унинг фамилияси...

— Бўр-риев?! — Қичқириб юбордим беихтиёр.

— Ия, сен қаердан биласан?

— Биламан, бир-икки марта олдимга келиб шама қилганди, кўнмагандим. Ушами?

— Ҳа, ўша. Узиям ўлиб юрибди, қаердан ёруғлик тушар экан деб. Бўпти, ишинг бароридан келсин... Менга қара, накладнойларни тўлғизгунча пишиқ бўлгин-а!

Қўлга тушиб келаётган пул ҳақида ширин хаёл суриб, шайтоннинг ғойиб бўлганини ҳам сезмай қолибман.

...Тезда ўртоқ Бўриев билан ҳамкорликда «Шайтон» операциясини бошлаб юбордик. Ҳамма иш хамирдан қил сургундек тугади-ю, лекин пулни арра қилишда икки ўртада жанжал чиқди. Лаънатининг ичиб вайсайдиган одати бор экан, тез орада пайтавага қурт тушди. Оёғимни ерга тегизишмай олиб кетишди.

...Мана, терговчи хонасида турибман-у, кўзимга уйнинг бурчагида бир маймуннинг ҳўнграб йиғлаётган қиёфаси кўриниб кетяпти.

Терговчининг сўроғидан хушёр тортдим.

— ...Айтинг-чи, сизни бу йўлга киришга ким мажбур этди?

— Шайтон... Менда айб йўқ, ҳаммасига шайтон...

Шу пайт тўсатдан рўпарамда шайтон пайдо бўлди:

— Ёлгон! — деди қўлини бигиз қилиб. — Сен ёлгон гапиряпсан. Шайтон ўзи йўқ! Сени йўлдан қздирган нарса жиғилдон. Жиғилдон эса, сен ўйлаган ўша мен — «шайтон»ман!..

У шундай дея қаҳ-қаҳ урганча қуюқ тутунга айландию оғзимдан танамга кириб кетди.

Бошимни янаям қуйи эгдим: эгилган бошни қилич кесмасмиш.

АЙЛАНАЙ ХАЛОСҚОРИМ

Икки тавақали ўймакор ёғоч эшик қаттиқ тепкидан қарсиллаб очилиб кетди; шундай зарб билан очилдики, ҳатто эшик кесакисидан бир парчаси ажралиб, уваланиб ерга тушди, оғилхонадан югуриб чиққан мушук оғзидаги жўжани ерга ташлаганча, бир нафас гангиб қаёққа қочишини билолмагандек жойида қотиб қолди.

Ҳовлига эғнида қора лас чопон, бошига эски тўр шляпа кийган бир киши ҳовлиққанча кириб:

— Хотин, ҳе-е, хотин! — деди. — Мубо... пишт-э, нега муёвлайсан, сенга биров оёқнинг тагида ўралаш деди-ми... Хотин дейман, ҳей Муборак!..

Ичкариги хонада ўқувчиларнинг ёзма ишини текшириб ўтирган Муборакхон эрининг ҳовлиқиб кириб келишидан чўчиб тушди ва ранги оқарганча унга пешвоз югуриб чиқди.

— Ҳа, тинчликми ўзи ёки бирон жойга ўт тушдими?

— Э-э, юрагимга ўт тушди, янги хўжайиннинг таъби но-зик чиқиб қолди-ку, ҳеч тушунолмаб қолдим... Биласанми нима, у киши ҳалиги, нимаиди... ҳа, қуриб кетсин, ғазал

ёзадиган қилиқ чиқарибдилар, худо бу кишига ҳар томонлама берган экан-да...

— Бо худо, шунга шунча ваҳимами! Қўрққандан ҳовлиққан ёмон экан. Хўш, хўжайинингиз ғазал битсалар нима бўпти?

— Ия, нима бўпти эмиш, ахир мен ғазал ёзолмайман-ку, шунни биласанми ўзинг. Бугун ана у бухгалтеримиз Чўтбоев билан кассир Пултоевлар ҳам алланима балоларни ёзиб беришибди. Хўжайин уларга сариёғдек ёқадиган гапларни гапирдилар. Менга эса «сен-чи?» дегандай қараб бир хўмрайгандилар — ўзимни эшикнинг орқасида кўрдим... Ҳа, Ялтангбоев, омбор қўлдан кетди-ёв, дедим ўзимча...

— Э-э, лаганбардорлик ҳам эви билан-да! — деди Муборакхон ғўр нарса егандек юзини буриштириб. — Бир ҳафта олдин раисимиз шампан қопқоғини ҳидлашни яхши кўрарканлар деб, пластмасса тиқинни ҳидлаб юрдингиз, индамадим. Ундан олдинги ойда раисимиз гўшт емас эканлар деб, бир ойча болаларни гўштсиз овқат билан боқтирдингиз, бунисига ҳам чидадим. Ахир, бу қандоқ гап... Иснодга ҳам ўлдирдингиз-ку одамни!

— Ҳой, ҳой, жим бўл-э! Хайрият, ҳеч ким эшитмади, вой юрагим-эй... Нодонсан, хотин, нодонсан. Хотин зотини қирқ йил ўқитса ҳам, Афлотун чиқмайди. Ахир сенга минг маротаба айтганман ва яна айтаман: одамзод дегани бир ниҳол бўлса, хўжайинлар бамисоли улкан дарахт. Катта дарахтнинг сояси ҳам катта бўлади-да, нодон. Ўзим бир амаллаб, шу дарахтнинг соясида омбор мудирини бўлиб салқинлаб ётган бўлсам, худо кўрсатмасин, характерим хўжайинга ёқмай қолиб: «Бор, далага чиқиб пахта тер!» деб қолсалар нима бўлади, а, нима бўлади?! Вой-вой!.. — Ялтангбоев бошини чангаллаб сунага ўтириб қолди.

Унинг ҳолига хотинининг раҳми келди шекилли, юмшади:

— Хўш, нима қил дейсиз, ғазал ёзиб берайми, бу нарса менинг қўлимдан келмайди-ку!

— Сени ёзолмаслигингни биламан, ана у синфдаги Қулмат бригадирнинг тирмизаги балодай қизларга ишқий байтлар ёзадиган бўп қопти, дегандинг-ку, ўшанингга айт... Сал-пал қораласа бўлди, жон хотин, шу сафар ҳам балодан ўзинг қутқар. Ахир...

— Хўп, бўпти, айтиб кўраман...

— Оҳ, айланай халоскоримдан. Ҳа-ҳа, ҳали мен кўрса-тиб қўяман ўша Чўтбоев билан Пултоевга, лаънати под-халимлар...

* * *

Орадан уч кун ўтди. Яна ўша бизга таниш ўймакор, сарғиш эшик тепки зарбидан қарсиллаб очилиб, ҳовлига ҳовлиққанча Ялтангбоев кириб келди.

— Хотин, ҳо-о, хот-т... войай, их... лаънати тирмизаклар тарвузни ейишга ейишади-ю, пўчоғини оёқ остига ташлашади. Хотин, дейман, ҳой, Муборақ!..

Ичкари уйдан қўллари ун юқи Муборақхон чиқди.

— Ҳм-м, яна нега ит қувган одамдай ўпкани қўлтиқлаб қолибсиз, чопонингизни қоқинг.

— Чопонни қўй, хотин, иш чатоқ. Шу-шу...

— Нима шу-шу! Тезроқ гапиринг, хамирим ачиб кетади.

— Шу, бу иш ҳам фақат сенга боғлиқ. Қўлингни юв-да, тезроқ кийиниб онангникига жўна. Фақат тезроқ, бир-икки кун ўша ёқда туришингга тўғри келади, бўлмаса, иш чатоқ!

— А, чатоқ, нима чатоқ? Вой ўлай, оймга бир нарса бўптими-а? Айтсангиз-чи тезроқ?!

— Э-э, ойингга бало ҳам урмаган, милтиқнинг ўқидай ойинг. Биззи хўжайинни минг бало урибди, феъллари айниб қолиб, хотинлари билан уришиб қолган эканлар, янгамиз оналариникига кетиб қолибди. Йўлда ҳозир Чўтбоевнинг хотинини кўрдим, уям бир томонга кетяпти. Жон,

хотин, хўжайин хотини билан ярашгунча сен ҳам ойингни-кида тура қол?

Муборак ҳолсизланганча супага ўтириб қолди. Ялтанг-боев эса тиз чўкканича жавварди:

— Жо-он, хотин?..

ҒИШТ

Илмий-текшириш институтининг етакчи бўлимларидан бирига янги мудир тайинланди. Собиқ мудир анча озғин, новча, маккажўхори попугидек майин сочлари тўзиб юрадиган кўримсизгина киши эди. Янгиси эса худди ўчакишгандек, унинг бутунлай акси — семизгина, лекин паканароқ, бошига пашша қўнса, оёғи тойиниб ўлади — сип-силлиқ, шунга қарамай, салобатли эди. Аввалги мудир хонама-хона юриб:

— Илм кишиси бир жойда моғор босиб ётавермасдан, кўпроқ юриши, изланиши керак, — дерди.

Буниси ходимларни бир жойга йиғди-да:

— Лақиллаб юрмасдан, мияни қотиринглар! — деди.

Аввалги мудир қўлтиғига сабзи тахтасига ўхшаш юпқагина папкача қистириб юрарди. Буниси эса каттакон портфель кўтариб келди.

— Ана энди бошлиққа ёлчийдиган бўлдик! — деди кичик илмий ходим Асомиддинов танишувдан сўнг.

Катта илмий ходим Исомиддиновга бу гап ёқмади:

— Лаганбардорлик ҳам эви билан-да, ука, — деди. — Янги мудирда қандай ноёб фазилат кўра қолдингизки, дарров тилингиздан бол томиб қолди?

— Мен товуқни... — деди Асомиддинов ўжарлик билан, — мен товуқнинг қандай тухум қилишини қо-қолашидан биламан. Одамни эса оёқ олишидан. Шундоққина кўриниб турибди — янги мудиримиз каллали одам. Савлатини-ку, қўяверинг. Сиз портфелига қаранг, портфелига! Ҳойнаҳой ичи тўла китоб бўлса керак. Соч ҳам бекорга тўкилмайди-да, акаси!

Аввалги мудир Исомиддинов билан анча яхши эди, катта илмий ходимликка ўзи тавсия қилган. Шу боис шогирд унинг ортидан лой чаплашга йўл қўймади:

— Гап салладами, деган экан Афанди. Гап портфелдами?! Ким билади, балки унда китоб эмас, колбаса-молбаса бордир...

Асомиддинов ўтирган жойидан туриб кетди:

— Гар-ров ўйнаман, портфелда китоб бор!

Икки қайсар тортишса ё бир-бирининг бошини уриб ёради, ё гаров ўйнаб, бир мурасага келади. Бу гал тортишув гаров билан тугади. Тушликка лаборантлардан бирини эшикка пойлоқчиликка қўйишиб, мудирнинг хонасига киришди. Тўрда турган портфелни очган Асомиддинов ўйинга тушиб кетди: портфель тўла китоб эди.

— Айтмадимми?! — деди Асомиддинов. — Бошлигимиз каллали! Ҳа, сиз билан бизга ўхшаб қотиб қолмаган бу одам! Қани, акахон, энди ош қачон?..

Гаровда ютқазган Исомиддиновга алам қилди. У мудирнинг хонасига яна хуфёна кириб, портфелдаги китобларни олиб, ўрнига қоғозга ўралган учта ғишт солиб қўйди. Эртасига кутди: қани, мудир ўғрини суриштирармикан! Аммо бир кун, икки кун, уч кун... беш кун ўтдики, ҳеч гап йўқ. Мудир гўё ҳеч гап бўлмагандек, портфелни виқор билан кўтариб келиб, яна шундай салобат билан олиб кетарди. Исомиддиновнинг сабри чидамади. Асомиддиновга сирни очди.

— Қаллали одамлар бағри кенг бўлади, — дея тан олмади Асомиддинов яна. — Майда-чуйда китобларни деб гапни кўпайтиргиси келмаган. Ғиштларингизни аллақачон ташлаб юборгани аниқ!

Бир ҳафта деганда Исомиддиновни яна мудирнинг хонасига бошлаб кирди. Портфель жойида турарди. Бу гал уни Исомиддинов очди. Очди-ю, ўйинга тушиб кетди: ғиштлар қандай «тахлаб» қўйилган бўлса, шундайлигича турарди.

ШАХСИЙ УСЛУБ

Адабиёт даргоҳига эндигина атак-чечак қилиб кириб келаётган ушоққина ёзувчи бор эди. У туну кун: «Қандай қилсам номдор ёзувчи бўларканман», деб ўй сураркан. Дўстлардан биттасига дардини айтган экан, у:

— Сен Улканийга бориб учраш. Катта ёзувчи. Сендан маслаҳатини дариф тутмас, — деди.

Улканий шундай ёзувчи эканки, агар унинг магазинларда сотилмай ётган китоблари бир жойга йиғилиб, уста-ма-уст тахланса, қуёшга нарвон бўлар экан.

Ушоқ ёзувчи шу куниеқ катта ёзувчининг остонасига бош уриб борди.

— Устоз, — деди у қўлини қовуштириб, — менга маслаҳат беринг. Қандай қилсам сиздек катта ёзувчи бўламан?

— О-о-о! — деди чўзиб Улканий ушоқ ёзувчининг бошини силаганча. — Бу оғир, бўтам! Бунинг учун аввало ҳар бир ижодкор ўзига хос, қайтараман, фақат ўзига хос услубга эга бўлиши керак!

— Сизда ўша услубдан ортикчаси борми? — Шошапиша сўради ушоқ ёзувчи. — Менга бериб туролмайсизми?

— Йўқ, — деди Улканий бошини сарак-сарак қилиб. — Мендаги услуб ўзимники, шахсий. Сенда ҳам фақат ўзингга тааллуқли, шахсий услуб бўлиши керак. Ахтарсанг — топасан. Излаганга толе ёр. Бор, бўтам, сенга омад тилайман.

«Ҳа-а, мана гап қаёқда экан! — деб ўйлади ушоқ ёзувчи. — Бўлди, шу дақиқадан бошлаб мен ҳам ўзимга хос услуб ахтарганим бўлсин!»

Ушоққинаси тушмагур энг шимариб услуб қидиришга тушиб кетди. Неча тунларни бедор ўтказди. Кўп азият чекди, изланиш заҳматидан беҳидек сарғайиб, парникда пишсан бодрингдек ингичка тортди.

Ихлос билан йиғланса, сўқир кўздан ёш чиқар, деган

ларидек, унинг ҳам меҳнатлари зое кетмади. У ниҳоят ўзига хос услуб кашф этди. Бу услубгинаси қургур шундан иборат эдики, у бирон нарса ёзгудек бўлса, асарида тавсиф ва тасвир этмоқчи бўлган жойни ўз кўзи билан бориб кўрар, воқеаларни минут, секундигача аниқ кўрсатиб ёзар эди.

У янги сюжет ва қаҳрамонлар излаб кўчага чиқиб кетди. Трамвайга тушиб одамларга кўз ташлади. Шунда нигоҳи орқада бир-бирига термулиб кетаётган ёш йигит билан қизга тушди. Уларнинг бир-бирига боқишлари шу қадар таъсирчан эдики, бу нарса кичик воқеадан катта хулосалар чиқара олувчи нозикқалб ёзувчини жунбишга келтирди. У трамвайдан сакраб тушди-да, уйига қараб югурди. Борди-ю, иш столига муккасидан тушганча бир варақ қоғозга янги ҳикоя учун сарлавҳа қўйди: «Баҳор». Сўнг қаламидан қуйидаги жумлалар қуйилиб кела бошлади:

«...Баҳор кунларининг бирида № 8 трамвайда, соат 11 дан 40 минута 30 секунд ўтганда, Гулбоғ бекатига етганда бир йигит ва қиз учрашиб қолишди.

Баҳор эмасми, бир кўришдаёқ уларнинг кўзларида ишқ ёлқини сачраб, қалбларида эса севгининг олов гулчамбараги ёнибди. Шундан сўнг улар етаклашганча, кечгача сайр қилдилар, шаҳарнинг яқин йиллар орасида ниҳоятда гўзаллашиб, кўркемлашиб кетганлигининг гувоҳи бўлдилар, тез ва пишиқ уй қураётган қўли гул қурувчиларга ҳамду санолар ўқидилар. Кечга яқин икки ёш чарчашиб, эртасига яна учрашишга ваъдалашдилар. Улар учрашув жойи қилиб...»

Шу ерга келганда ушоқ ёзувчининг қалами ёзишдан тўхтаб қолди. Чунки эртасига қаҳрамонларининг қайси жойда учрашишлари унинг учун ҳали қоронғу эди-да!

У яна кўчага чиқиб кетди. Кечгача излаб, ниҳоят шаҳар чеккасида янги бир ҳаммомни фойдаланишга топшириш маросими устидан чиқиб қолди. Мусиқа садолари ҳавони титратган, пионерлар қурувчиларга гулдасталар тақдим қилишган, қизил лента қирқилган...

Ушоқ ёзувчи учун бу жой маъқул тушди. Уйига қайтиб келиб, ҳикоясини келган жойидан давом эттирди:

«...Шаҳар чеккасидаги янги, қўш қаватли ҳаммом биноси олдида соат саккизу ўн олти минут, йигирманчи секундда учрашишга ваъдалашиб, хайрлашдилар. Улар ваъдасига вафо қилишди: эртаси айтилган вақтда етиб келдилар. Йигит архитектор бўлганлиги сабабли севгилисига янги ҳаммомнинг замонавий архитектураси ҳақида гапириб беришга аҳд қилганди...»

Турган гапки, ҳикоя шу ерга келганда узилиб қолди. Чунки, авторнинг ўзи янги ҳаммом ва уни қай услубда қурилганлиги тўғрисида аниқ маълумотларга эга эмасди. Шу сабабли ҳаммомга яна бир бор боришга тўғри келиб қолди. Бироқ кеч кириб қолганлиги туфайли бу вазифани эртага қолдириб, ётишга чоғланди. Ҳаммом унинг фикрини шунчалик банд этган эдики, ҳатто тушига ҳам кирди. Тушида ўша ҳаммом биноси олдида ушоқ ёзувчи ўз қаҳрамонлари билан қўл ушлашиб, ён-атрофни айланиб, томоша қилиб юрганмиш. Шунда улар эртақлардаги Чол ибн Хаттобга ўхшаш узун соқол, оқ хачир минган бир чолнинг ҳам ҳайрат ва таажжуб билан ҳаммом биносига тикилиб турганлигининг устидан чиқиб қолишди. Улар қарияга одоб билан салом беришди.

— Ассалому алайкум, Чол ибн Хаттоб! Биз томонларга хуш келибсиз!

Чол хачирдан ирғиб тушди-да, уларга пешвоз юрди:

— Мен Чол ибн Хаттоб эмасман. Исмоил Сомоний мақбарасини қурдирган муҳандис бўламан. Бўталоқларим мени ҳайратга солган, қабримдан суғуриб, эгарга ўтқазган куч мана шу бино бўлди. Эвоҳ, бизлар ҳам дунёда ном қолдирдик, иншоот қурдик, деб ўтган эканмиз-да. Мана бунақа кўшклар олдида бизники урвоқ ҳам бўлмас...

Шундан сўнг архитектор йигит муҳандис чолга бинонинг қурилиш лойиҳаси ҳақида маъруза ўқиб кетди...

У туш таъсирида эрталаб енгил кайфият билан уйғонди. Нонушта ҳам қилмасдан ҳаммом томон йўл олди.

Бориб кўрдик... Во, дариг!!! Бу қандай гап? Кечагина фойдаланишга топширилган янгигина бинонинг каттагина бир қисми ўпирилиб, қулаб ётарди! Ёш ёзувчининг юраги вайрон бўлиб, уйига қайтиб келди-ю, қўлига қалам олди:

«Архитектор йигит энди сўз бошлаган эдики, ҳаммом биноси тўсатдан даҳшатли гумбурлади-ю, қоқ ўртасидан бўлиниб, икки севишган қалбни босиб қолди», деб ёзди-да, ҳикоясига сўнгги нуқта қўйди.

«Бечора қаҳрамонларим, — деб ўйлади сўнг у бошини чангаллаганча афсус билан. — Сизларни келажакда мен етук инсонлар қилиб камол топтирмақчи эдим. Сизлар орқали замонавий архитектуранинг муҳим проблемаларини ҳал қилиб бермоқчи эдим. Ҳай аттанг, яхши қурилмай бузилган бир ҳаммом деб эрта хазон бўлдинглар! Мана сенга замонавий архитектураю мана сенга тез ва соз қурувчилар! Буларнинг дастидан тузукроқ нарса ҳам ёзолмайсан киши...»

ХОЛХУЖА ХАФА БУЛДИ

Район газетаси қишлоқ хўжалик бўлимининг мудирини Холхўжа ака тариқдеккина одам. Аммо, одамнинг сохти сумбатига қараб феълени билиб бўлмас экан. Ана шу жимитдеккина одам баъзан шундай «залварли» гапларни топиб гапирадики, унинг маъзини чақаман деб сочингиз тўкилиб кетиши ҳеч гап эмас. Редакцияга иш ўрганиш учун келган Собирқулнинг ҳам сочи шундай тўқ мағизли гаплардан авча сийраклашиб қолди.

Дастлабки танишувдаёқ Холхўжа ака рўпарасида қўл қовуштириб турган Собирқулнинг дароз гавдасини ички бир ҳасад билан кўздан кечирар экан, шундай гап қилди:

— Сомсага қалайсан, устудент?

«Кимсан, қаердансан?» каби саволларни кутиб турган Собирқул бу жумбоқ гапга нима деб жавоб қилишини

билмасдан, андак каловланиб қолди: «Ҳа», деса, маъқул келадими ёки йўқми — билмайди.

Студентнинг оғзини сирачлаб ташлаганлигидан мамнун ҳолда Холхўжа ака стулдан сирғалиб тушди (у савлатли кўриниш учун тагига ёстиқ қўйиб ўтирар, натижада оёғи ерга тегмай саланглаб қолар эди).

— Сомса, бу пиёз! — деди сўнг Холхўжа ака бармоғи билан ҳавони кесиб. — Пиёзсиз эса таом йўқ. Таомсиз инсон яшай олмайди. Инсонсиз ҳаёт кемтик. Демак, хулоса нима? Сомса бу — ҳаёт. Мана сенга фалсафа! Уқдингми, устудент?

— Уқдим, — деди Собирқул ҳеч нарса уқмаган бўлса-да, бўлим мудирига ёқишга тиришиб. — Сомса бу — ҳаёт экан!

— Уққан бўлсанг, — деди Холхўжа ака кителининг ён чўнтагидан занжирли соатини олиб ташларкан, — югуриб сомсахонага бориб кел. Қани, оёқ олишинг қандай экан? Танишувимиз ҳам сўнг ана шу сомса устида бўлади... Ҳўв-в, устудент... Шошма, у ерда гавдага қараб хизмат қилишмайди. Мени айтди десанг, безочеред оласан...

Орадан бир оз вақт ўтгач, Собиддин «варанка» қилинган қоғозда сомса олиб келди. Холхўжа ака столнинг устига уларни битталаб ёйиб чиқди-да, сўнг ғаладонидан мурчдон ҳамда сирка солинган шиша идишни олди.

— Бир, икки, уч... ўн беш дона! Уҳў... Яхши... Қани энди сомса совимасдан танишиб олайлик... Таом устида танишув хайрли бўлади дейишади. Отинг нима?

— Собиддин Соқиев.

— Яхши. Энди анови телефон дафтарчамни ол... Ҳм-ҳм... Ис... Ис... ҳа, мана «С» ҳарфи... Демак, ёзамиз... Собиддин Соқиев—практикант студент. Хўш?..

Холхўжа ака бошини кўтариб Собиддиннинг юзига эмас, унинг чиройли тугилган галстугига қараб тамшанди.

— Хўш... Даданг нима иш қилади, шаввоз?

— Отам йўқ, — деди Собиддин ғамгин ҳолда чой қайтарар экан. — Олти ёшимда аварияда...

Холхўжа ака бир нафасча тек қотди, сўнг ручкасини зарда билан столга ташлади.

— Отам йўқ? Ие... демак, бундан чиқди телефонларинг ҳам йўқ-да? Шу гапни дарҳол айтмайсанми? Тавба, нуқул менинг бошимга қаердаги сағир, етим-есир болалар битган-а! Редактордан ҳам ўргилдим, қачон ошна-оғайнигарчиликка чек қўяди, ҳайронман. Утган йили товуқ фабрикаси директорининг ўғли практикага келганда ҳам уни маданият бўлимига ўтказиб юборганди. «Ҳа», десам, «Боланинг шеър-пер ёзишга ҳаваси бор экан», дейди. Тавба, отаси товуқ фабрикага директор бўлса-ю, ўғли шеър ёзиб қурбақанинг кўзини чиқарармиди?! Қайтага редактор ўшани мени қўлимга топширса, етти хазинанинг биридан ўзи ҳам, биз ҳам баҳраманд бўлардик. Йўқ, менга қолганда, қаёқдаги детдомда ўсган бир устудентни беришади. Узиям личоқ билан тилсанг қон чиқмайдиган хилидан экан... Э-э, ўргилдим ўша!..

Холхўжа аканинг жаҳли қаттиқ чиққанлигидан аламини сомсадан олди. Ҳаш-паш дегунча паққос еб битирди.

Холхўжа ака бир оздан сўнг кўзларини сузиб, лабларини чалпиллатди. Собиддин ирғиб ўрнидан турди, аммо мудирининг имо-ишорасини тушунолмай, анграйганча тик қолди.

Холхўжа ака охирги луқмани ютгач ниҳоят кўзини очди:

— Чойдан қуй, дедим. Нима, меровмисан? Сомсадан кейин чой йиғлашиб кўришади-да!.. Хўш-ш, ука. Лекин, шу ўқишга бекор кирибсан. Қоғоз қоралаш ҳам иш бўлдимми? Бир умр рангинг қоғоздек оқариб ўтади. Ҳозир мен сенга айтсам, устудент, «Авто» асри! Бу — «Автосервиз», «Автозаправка», «Автобаза» деган жойларга ишга кириш керак деганим. Мана, қўшним оддий автобус шофёрининг ҳам маошдан ташқари кунлик даромади бор. Менда-чи?.. Эҳ, умрни қайта бошлашнинг иложи бўлганда эди... Вообщем, ука, сағир бўлсанг ҳам, менга ёқдинг. Етимлардан кўп катта одамлар етишиб чиққан. Келажакда бирон йў-

гон касб эгаси бўлиб кетсанг, албатта, мени унутмайсан. Хўш, қайси колхоздан ўзи сеники?.. «Қизил Юлдуз»данми? Э-э... Хушкелдиев деган ферма мудирини бор-а? Тоғам бўлади? Буни қара-я, энди менга сапсем ёқиб қолдинг-ку! Тоғаннинг жияни бўлсанг, унга мендан салом айтасан-да, қўчқор бўлмасаям дагарнинг зўридан биттасини-а? Йўқ, яхшиси, бирон кун бирга борамиз. Сен шаҳар кўрган эчки, қўй танлашни билармидинг. Қўй гўштидан сомса емаганимга ҳам анча бўлди... Хўш, энди ишга. Уч-тўртта хат бор. Ушани ҳозир обзор қиласан. Кечқурун эса бизникига борамиз... Лойхандакка сув ташлаб қўйганман. Қишлоқ хўжалиги техникумидан иккита ўқувчи сўрагандим, бемазалар келишмабди. Майли, кўрамиз... Бугун лой қилиб қўйсак, эртага сувоқ... Ундан кейин майли, колхоз-совхозларга бориб материал-патериал қилиб келарсан.

* * *

Орадан бир ҳафта ўтгандан сўнг Собиддин бўлим мудирининг столига тортинибгина уч-тўрт варақ қоғозни қўйди.

— Бу нима? — деди Холхўжа ака таажжублангандек. — Ҳм-м... «Бригадирнинг бир куни». Очерк... Иби, балосан-ку! Мен сени ҳали репортаж ҳам ёзолмасанг керак деб юрибман... Шошма, бу қаҳрамонинг «Учқун» колхозининг бригадирими? Бўлмайди...

— Нега?! — Собиддиннинг ранги оқаринқиради. — Бош агрономни ўзи тавсия қилди. Кўрдим, гўзаси ҳам яхши...

— Гўзаси яхшидирку-я, лекин ўзи нокас-да! Хасис одам. Бултур қишда ўнтагина тарвуз сўрагандим. Бермади, бемаза! Ёзда «БМ»га вагон-вагон жўнатишаётганини эса ўз кўзим билан кўрувдим. Яна денг, у киши ҳақида мен аҳмоқ қуруқдан-қуруққа дастурхондай саҳифа уюштирибман! Сенга бу гапларни ўн беш йилдан бери редакциянинг тупроғини ялаб келаётган тажрибали журналист

гапиряпти. Ма... манави блокнотда райондаги яхши ва ёмон раҳбарлар, колхозчилар, ишчиларнинг фамилияси бор. Ушанга қараб қаҳрамон танла... Вообшем, бундай қилсак: сен факт топиб келаверсанг, материални мана биз ўз номимиздан қойиллатиб ташлайверсак...

Собиддин нима деб жавоб беришини билмасдан юзини четга бурди: «Одам ҳам шунчалик бўладими? Ҳар кун тушликка сомсага югураверганимдан-ку, чўнтакда шамол ўйнаб қолди. Тоғам ҳам мендан хафа... Фермамга икки оёқли бўри оралатдинг, деб сўкиб юрибди...»

— Хафа бўлдинг-а? — деди Холхўжа ака, унинг кўнглидан кечган гапларни сезгандек. — Бекорга ранжияпсан. Бу ҳаёт қонуни. Биз ҳам ёшлигимизда катталарга роса факт ташиганмиз. Дажичи, бир марта шеър ёзиб бўлим мудиримиз номидан бериб юборганман. Умрида корреспонденциядан нарига ўтмаган кекса чол эди, бечора, севинганидан йиғлаб юборди. Эҳ, бекорга мени қийнапти дейсанми? Кўрдинг, уйда бир ялмоғиз хотин, саккиз нафар мишиқи фарзанд бор. Берсанг ютаман дейди. Бир кун уйга қуруқ кириб борай, даҳлизда ётишга мажбурман.

— Янгам яхшига ўхшайди-ку! — деди Собиддин хафгарчилиги ҳам эсдан чиқиб, ҳайрон бўлганича.

Холхўжа ака хонада у ёқдан-бу ёққа пилдиллаб юраркан, асабий равишда қўл силтади.

— Четдан шунақа. Хотинларни кимдир тарвузга ўхшатганди. Ҳақ гап. Ёрилмагунча пишган-пишмаганини билиш қийин. Бизнинг хотин ҳам хомлигича қолганлардан. Хом бўлмаса, Шойим қассобнинг хотинига баҳс қилиб, ҳафта-сига янги кўйлак кияман дейдими! Узинг ўйлаб кўр, болта ушлаган қўл билан ручка ушлаган қўл ўртасида ер билан осмонча фарқ бор-ку! Мен ўзим асли фалсафа факультетини тугатганман. Ҳар бир гапимни логични исботлаб беришим мумкин. Мана, гапимга қулоқ сол. Гоголь нима учун буюк? Сабаби, уйланмаган, Узимизнинг катта писателимиз Навоийни олайлик. Ҳатто, ўша киши ҳам бир умрга сўққабош бўлиб ўтганлар. Албатта, бир балоси бор-

дирки шундай қилишган... Яна битта фалсафий гап айтайми?.. Борди-ю, дарахтдан узилган олма Ньютоннинг бошига тушмасдан, биронта аёлнинг бошига тушганда борми, у қонун-понун топаман деб ўйлаб ўтирмасдан шартта уни еб қўя қоларди... Ҳа, хотиннинг нафси ҳақкалак отгани ёмон бўлади... Ие, гап билан бўлиб обед ўтиб кетаёзиди-ку!.. Қани, югур-чи... Бор, бор... Сен хизматни қилавер, практиканг тугаганда характеристикангни бошлаб мана биз ёзиб берамиз.

Собиддин итоаткорона бош ирғаганча сомсахона томонга йўл олди.

...Ниҳоят, Собиддиннинг охирги иш куни етиб келди. Холхўжа ака характеристикани ёзишга ёзди-ю, аммо қўл қўйишга келганда қалами тўхтаб қолди.

— Эндигина бир-биримизга ўрганиб қолган эдик-да, устудент. Аммо, яхши йигит экансан. Энди, ука, кетгунча яна бир хизмат қилиб кетасан. Уйда хотин томондан меҳмонлар келишган. Узимники бўлганда ҳам гўрга эди, қаттиқ нон ҳам кавшаб кетишаверарди... Лекин, бемазалар хотин томондан-да. Хўш, кечга заказ сомса ташкил қилсанг, а? Охирги хизмат-да! Кейин бошлаб гулпарчин қилиб характеристиканга имзо чекиб берардим. Нима дейсан?

Собиддин нима жавоб қилишини билмасдан ерга боқди: «Кечқурунги рейсга билет олиб қўйганман. Ҳамён ҳам ўзига яраша. Йўқ, десам бўлмаса...»

— Қўл қўяверинг, устоз, — деди ниҳоят Собиддин бошини кўтариб. — Сомса бўлади... Узим телефон қиламан пишганда...

— Ҳалигидан ҳам оласан-да, а?! — деди суюниб Холхўжа ака. — Бўйни узундан чойнакка солдириб-а?!. Кетдингми, ҳай... Мен кутиб ўтираман-а!.. Уйга телефон қил... Ие, кетиб қолди-ку! Ҳой, алдамайсанми?

Дарҳақиқат, кечга яқин Собиддин сим қоқди. Телефонда: «Сомса пишди. Етиб келинг», деган сўзлар эшитилди-ю, сўнг қисқа гудок янгради.

«Оббо, ҳали ёш-да, шошгани-шошган, — тўнғиллади

Холхўжа меҳмонларнинг орқасидан ташқарига чиқар экан. — Қаердалигини ҳам айтмади. Уша таниш сомсахонада бўлса керак-да. Ишқилиб, ҳалигисидан ҳам олган бўлсин-да...»

Кунботар арафасида шаҳар чеккасидаги чойхоналардан бирида Холхўжа ака қовоғини уйганча сомса кавшар, «устудент»ни излаб барча сомсахоналарни кезиб чиққанлигидан оёғи зирқираб қақшар ва негадир сомса бу гал унга тахир туюлмоқда эди.

ҚАРҒАНИНГ НАСИБАСИ

Бу воқеа ҳамма мавжудотлар ўзаро гаплаша оладиган замонда рўй берган экан. Баҳор кунларининг бирида ўрмоннинг яланглик қисмида заминдан икки қулоқ бўлиб ёшгина Ниҳол униб чиқибди.

— Уҳў! — дебди Ниҳол ер юзига чиққач, баҳор шабадасида юзини чайганча. — Мана, ёруғ олам деганлари қандай гўзал экан!

Шу маҳал у боши устида гумбурлаб эшитилган овоздан чўчиб тушибди. Бу қудратли овоз соҳиби шохлари ён-атрофга тарвақайлаб кетган кекса Ёнғоқ дарахти экан.

— Болажон, — дебди у ниҳолга, — ёруғ дунёга келганинг билан табриклайман!

«Бу таъвия ким бўлди? — дея ўйлабди Ниҳол инжи-ниб. — Намунча менга яқин жойга тиқилиб олмаса! Бошқа ер қуриб кетганми? Ҳа-а... Озуқамга тенг шерик бўлмоқчидир-да! Йўқ, бунақаси кетмайди. Қариянинг илдизини қуритиш керак. Лекин ҳозирча билдирмай яхши муо-малада бўлай-чи...»

Шундай фикрга келган Ниҳол Ёнғоқ дарахтига му-лойимлик билан гап қотибди:

— Ҳой, бобожон... Жуда нуроний экансиз, неча ёшга кирдингиз?

Ёнғоқнинг шохлари силкиниб, танаси ғижирлабди.

— Қаттиқроқ гапир, болакай... Қулоғим оғирлашиб қолган...

— Ёшингиз нечада? — дея бақириб сўрабди Ниҳол, сўнг оҳиста сўкиниб ҳам қўйибди. — Лаънати, текинхўр!! Қариб, тўкиламан деб турган бўлсаям, овози бирам гум-бурлайди-я! Ҳе, овозинг ўчгур!..

— Ҳа, ёшимми? — дебди ниҳоят кекса Ёнғоқ. — Буни олаҳаккалардан сўраш керак. Шуларнинг ўзими ёки боболаридан иккитасими бундан уч юз йилча бурун, нақ шу жойдан учиб ўтаётиб, ёнғоқ таллашиб қолишган экан. Ёнғоқ эса уларнинг оғзидан тушиб кетиб, ўт-ўланлар орасида ғойиб бўлибди. Кейин, мен униб чиққан эканман. Ушандан буён яшаб келяпман. Насиб қилса яна бирор юз-икки юз йил яшаш ниятидаман.

«Икки-уч юз йил! — дея хафа бўлибди Ниҳол ўзича. — Йўқ, қарияни йўқотиш чорасини тезда кўришим керак!»

У нажот истаб ён-атрофга боқиб, ўздан сал наридаги Қоқиўт устига қўниб турган Боларига кўзи тушибди.

— Ҳой, биродар, — дея шипшибди у Боларига, — бу-ёққа қара, бир гап бор...

Болари бир қанот қоқиб, унинг баргига келиб қўнибди.

— Нима дейсан?.. Тезроқ гапир. Вақт тиғиз, ёз қисқа...

— Ака, — деб шивирлабди Ниҳол унга, Ёнғоқнинг эшитиб қолишидан чўчиб. — Анави барзанги менинг ўсишимга халақит беряпти. Бир маслаҳат бер... Қандай қилиб уни йўқотсам бўлади?

— Ифво гапларга сира тоқатим йўқ, — дебди Болари ёнғиллаб. — Ёнғоқ гули биз ариларни тўйдиради. Гапнинг очиги, аҳмоқ экансан!

Шундай дебди-ю, у бир қанот қоқиб, кўздан ғойиб бўлибди. Ниҳол хафа бўлиб турганда ялангликка сакраб-сакраб Қуён чиқиб келибди.

— Ҳой, узунқулоқ амаки, — дебди Ниҳол. — Бир нафас қулоқ беринг?..

— Тезроқ бўл!.. — дебди Қуён навбатдаги сакрашга

ҳозирлиниб. — Ҳеч ким йўғида полизга югуриб бориб келай...

— Анави қария... менга ҳеч кун бермаяпти... Қандай қилиб илдинини қуритсам бўлади-а?

— Сенга жой тор қоляптими? Овқат йўғида ёнғоқ пўсти ҳам таом... Ёш бўлсанг ҳам ёмон ичиқора экансан...

Шундай дебди-ю, Қуён сакраб-сакраб пастликка тушиб кетибди. Шу зайл кечгача Ниҳол ўтган-кетган жонзотдан кекса Ёнғоқни йўқотиш ҳақида маслаҳат сўрапти. Лекин ҳеч бирови унга ёрдам беришни истамабди. Эрталабдан буён уни бир четда кузатиб турган гўнг Қарға эса ниҳоят чидай олмасдан унинг ёнига келиб қўнибди.

— Аҳволингга ачинаман, болакай, — дебди у ғамгин Ниҳолга. — Роса нодон экансан-у! Бировларга ялиниш билан бу дунёда иш чиқазиб бўларканми?.. Сенга маслаҳатим шуки, ёзиш керак... Ёзганда ҳам нақ юқорига ёзиш керак... Ёзишни билмайман? Э-э, мана мен сенга ёрдам бераман... Мени гўнг Қарға десанг ҳеч ким танимайди. Лекин «ёзғувчи» келяпти, десанг, ҳамма бир зумда тумта-рақай бўлади. Қаламимга тушган жонзот шу пайтгача омон қолган эмас. Қани бошладикми?..

Шу заҳотиёқ Ниҳол ва гўнг Қарға ўрмон шоҳи Арслон номига «Ёнғоқнинг кексайиб ҳосил бермай қўйганлиги, шохларида ҳар куни тунда қушлар йиғилишиб, унинг шаънига ғийбат сўзларни гапириши, энг ёмони, ёш Ниҳолларнинг ўсишига кўланка ташланаётганлиги ҳақида»ги биринчи шикоятномани ёзишибди. Ниҳол хат сўнгида имзосини чекмоқчи бўлиб турган экан, гўнг Қарға уни сўкиб қолибди:

— Аҳмоқ, ўлгинг келдими?! Шундай жўнатавер хатни... Ҳозир анонимкалар ҳам текширилади...

Шоҳ Арслон одил экан, шикоятни текшириш учун ўн ҳайвон ва паррандалардан иборат комиссия жўнатибди. Шикоят эса тасдиқланмабди. Лекин, барибир қари ёнғоқ устидан узлуксиз шикоятлар оқиб келаверибди. Қушлар-

нинг бирида эса Арслон тўсатдан беҳол бўлиб тўшакка бош қўйибди.

— Борисим, — дебди у тўшаги ёнидаги арслонваччага, — ҳаётим тугаган кўринади. Мен ҳали кўп яшардим. Лекин, ифвогарларнинг хатларидан инфаркт орттирдим. Сенга васиятим — бу ишларга тезда чек қўй!..

Арслонвачча барча воқеалардан хабардор экан шекилли, шу заҳотиёқ «Ғийбат уясининг маркази — қари Ёнғоқ илдиз-пилдизи билан қўпорилсин» деган буйруққа имзо чекибди. Шоҳ амри вожиб. Икки паҳлавон айиқ дарҳол ялангликка етиб келиб, Ёнғоқнинг белига занжир солиб торта бошлашибди... Кекса Ёнғоқ оғриқдан инграр, Ниҳол эса қувонганидан баргларини шилдирадиб қарсак чала бошлабди.

Аммо, кекса Ёнғоқнинг илдизи заминдан қўпорилган пайтда, Ниҳол ҳам қаттиқ оғриқдан «оҳ» тортганча жони узилиб кетипти... Бир четда пойлаб турган гўнг Қарға эса, фурсатни бой бермай, шодон сайраганча ерга сакраб тушиб, тупроқдан чиққан қуртларни териб ейверибди.

БОЛА-ЧАҚА

— Ҳой, болани урма-е! Қўлинг синсин сени... Бола кўр қилгур... Бақа кел, болажон, йиғлама, садқай кўз ёшинг кетсин... Ма, шоколад... Ҳа, баракалла... Бор энди, ўйна... Ҳа, ўша падари қусур!..

— Тинчликми, қўшни, кимни уришяпсиз?

— Кўрмайсизми ана шу сўлақмонни, болани зор қақшатиб чирқиллатиб... Ҳа, ўша сени... Бир хиллар бунинг тирноғига зору!.. Билмайдики, бола-чақанинг турган-битгани тилсимот эканлигини...

— Бола-чақа тилсимот дедингизми?

— Тилсимот бўлганда қандоқ. Хайрият, дунёда бола-чақа бор, бўлмаса аллақачон... Э, яхшиси, қўшни, буёққа

чиқинг, сизга айтадиган гаплар ҳам бор... Қани, чойдан олинг... Ука, энди раҳбар одам бўлсангиз ҳам ҳали ғўрлингиз бор экан. Мен сизга айтсам, ҳозир ҳамма нарса бола-чақага боғланиб қолган...

— Йўғ-э?

— Ҳа-да! Ҳалиям тушунмаганга ўхшайсиз-а? Келинг, яхшиси, мен бир бошдан ҳикоя қилай, сиз эса, дўппини олиб, айтадиган гапларимга ҳукмини ўзингиз чиқаринг...

— Хўш... хўш, эшитайлик-чи?

— Кеча денг, оқшом пайти остановкада автобус пойлаб турувдим. Кечки пайт эмасми, одам деганингиз ғужғон ўйнайди. Осмонда юлдузлар ҳам, қалай, совуқ эмасми, деб кўз қисишгандай пирпирашади. Ҳамманинг кўзини нигорон, дилини хуфтон қилиб турган нарса — анқонинг уруғи бўлиб қолган автобус. Шу пайт муюлишдан бир автобус кўринмасинми! Одамлар бирдан автобусга ёпирилишди. Сиз-чи, дейсизми? Бе, биз ҳам қараб турармидик. Билагаида кучи бор йигитлардан эмасмизми, бирини у ёққа, бирини буёққа суриб биринчилар қаторида олдинги эшигидан чиқиб олдим, денг. Томошани зўрини ана шунда кўринг эди-да. Кимдир кимнидир сўккан, ёш болалар биллаган... Ишқилиб, ажиб бир қиёмат.

Шофёр йигит одамларга бир қараб олди-да, баланд товуш билан деди:

— Акалар! Автобусда билет сотилмайди. Тушаётганларингиз марҳамат қилиб ўн тийин-ўн тийиндан тўлаб тушасизлар...

— Ия, бу қанақаси бўлди?! — норози оҳангда сўради ёнимдаги бир одам. Шофёр йигит биз томонга ўгирилди-да, хира лампочка ёруғида кумуш тишларини ялтиратганча деди:

— Тушунаси-ку, биродар, ахир биздаям... бола-чақа дегандай, ҳи-ҳи-ҳи!..

Ҳалиги одам тўсатдан тилини тишлаб олгандай жим бўлиб қолди.

Манзилга етгач, шофёрга «бола-чақа»си учун ўн тийин-ўн тийиндан тўлаб тушдик. Бир оз юрган эдим, қорин «қулдур» этиб кетди — демак, оч. Қачон қорним очса шунақа қулдурайди денг. Уйда овқатланай десам, кенно-йингиз туғуруқхонада. Бирон нарса тамадди қилиб олай, деб, яқинроқдаги кафега кира қолдим. Ҳеч нарсаям еганим йўқ — бир порция ош билан, бир стакан компот бурюгандим. Овқатланиб бўлгач, официантка олдимга счетни ташлади: 1 сўму 48 тийин!

— Ия, бу қанақаси?! — дедим жаҳлим чиқиброқ, менинг ҳисобимда бир сўмдан ошмас эди-ку!

— Қизишманг, окоси... — Официантка эгилиб қулоғимга пичирлади. — Ахир, биздаям бола-чақа дегандай. Ха-ха-ха!..

— Э, бўлди-бўлди, тушунарли, — дедим чехрам ёришиб. — Мени кечирасиз, қаранг, шунга ҳам фаҳмим етмабди... Мана, бир ярим сўм сизга, икки тийинини ҳам ола қолинг, ишқилиб бола-чақа омон бўлсин.

Ана, кўрдингизми, биродар, бола-чақанинг тилсимлигини. Мана бунга ўхшаган аҳмоқлар эса болани уриб юрибди. Ҳозир бола-чақани ўртага тикмаса бир нарса битириш қийин. Ҳали уйланмагансиз-да, билмайсиз...

— Шундай денг?..

— Ҳа-да, қўшнижон. Энди мен ҳам ярим соатдан бери сизга бу нарсаларни бекорга жавраётганим йўқ. Яна қулоққа айтиладиган жиндаккина гап бор.

— Бажонидил... Нима гап экан?

— Мана, катта бир корхонанинг эгасисиз. Энди бир укалик қилиб, буфетти бизга тўғрилаб берсангиз? А, лаббай?!

— Нима, ҳозирги ишингиз бинойидай, шекилли...

— Бе, ойлигининг чўғи паст. Беданамнинг донига етмайди-ю!.. Энди, ука, бош чайқаманг, бекорга илтимос қилаётганим йўқ. Ахир, ўзингиз биласиз, биздаям бола-чақа дегандай, хў-хў-хў!..

ЧУЛ ҲИКОЯСИ

...Э ҳой... Карим новвойни ўғлимисан?! Анови шайтон туёғингни ҳайда-е! Одамлар бунинг бир тупини ўстиролмай хуноб-ку, санинг эчкингга пайкалда бало борми?.. Ҳайда, ҳайда дейман! Ҳў, шпана... Яна бир марта кўрсам шайтонингни шохини уриб синдираман! Э-э... Ва-алайкум... Келинг, меҳмон. Қани, буёққа, мана бу усылга ўтиринг. Қўрқманг, синмайди, заводской эмас. Қўлбола, зарангдан ўзим ясаганман. Бу соқолингга қараб чўчиб тургандим, афти ангорингдан ўзимни неварам қатори бола экансан. Энди саниям неварам дейман-да, а, неварам? Шу ёшда нега соқол қўйиб олдинг? Мўда?! Ҳа, бачаси тушмагурларей. Ана шу мўдаларинг манга ҳечам ёқмайди-да! Яқинда Қаршига боргандим. Биттасига кўзим тушиб қолди, десанг. Ўзи дуппа-дуруст қиз, лекин қовоғини тагини мушт тушгандек қилиб кўкартириб олган, бўйнида эса, ҳалиги соқол қирадиган бор-ку... писка дейсизларми, лизвами... Сувенир дейсанми? Ҳа, ўшанингдан илиб олган. Қўйлагининг на этаги бор, не енги... Қўкрак очиқ, киндик очиқ! Таҳоратим ҳам ҳайф кетди. Буям майли, бултур Тошкентда иккитасини кўргандим, овқатни еб, лабини қолган нон билан артиб столнинг тагига ташлаганини... Гапнинг рости, болам, ўша жойда тутқаноғим тутиб қолганди!.. Бу ҳам мўдами?! Ана ўшандай мўдавозларингни олдида чўлдаги ёшларни бошидан сув ўгириб ичсанг арзийди. Ҳа, ҳақ гап, ука! Мана, мани биттаю битта ўғлимнинг орқасидан келган келиним бор. Саҳарлаб қарға қағилламасдан туради, сигир соғиш, ҳовли супуриш, кунора нон ёпиш шунинг бўйнида. Сўнг болаларини чойини ичириб, боғчага қўйиб, ўзи далага кетади. Кечқурун ишдан келиб ўт юлади, яна сигир соғиш, овқат қилиш... Бўлмаса буям шаҳардан тушиб келган қиз. Атрофдаги одамларга қараб оёқ олади-да, болам. Ўғлимни-ку қай вақтда келиб, қай вақтда кетганини ҳафта-ойда бир кўрмасам, бошқа кўзим тушмайди. Манам энди ишли одам. Идорада қоровуллик. Кейин «қариялар участ-

каси» деган даламиз бор. Узимиз директордан сўраб олганмиз. Бўш вақтда бориб ўша жойда қимирлаб тураммиз... Чўлда иш кучи танқис-да, неварам. Папирос чекмоқчимисан? Қўй, ўша пилтирлик, думи қизилингни. Сенга мана бу тамакидан ўраб берай, бир маза қилгин. Ҳидини қара, жайдари-да, ўзиям тоғники! Неварам, томдан тараша тушгандай бирдан кўп вайсаб юбордим, хафа бўлмайсан. Киши қариганда чакаги очилиб, жағи йиртиқ кавушга ўхшаб бир очилса қайта ёпилмай қоларкан. Эзмалик қурсин, чой қўйишни ҳам унутибман... Зира солиб бир дамлаб ичайлик, а? Хўш энди, ўзингни танит. Мана бу шляпанг билан папкангдан ҳукуматни одами эканлигинг кўриниб турибди... Қаерлардан бўласан, бобой-момойларинг омонми? Газетдан келдим, дейсанми? Демак, мухбирсан? Ҳа-а, рангингни қоғозга ўхшашлигидан хонанишин одам эканлигингни сезган эдим. Ҳазил, ҳазил. Дала-даштга тез-тез чиқиб тургин-да! Яхши, хуш келибсан биз томонларга. Бўлмаса совхозди катталари келгунча мана бу бўйинбоғингни ечиб, бемалол салқинлаб ўтир, барибир катталарсиз иш битмайди. Мен ҳозир мана бу «подхалим» баччағарни қўйворай, бирпасда хонани яхдай қилади. Иссиғам, олмиш бўлмасаям, эллик градислар бўлди-ёв! Ишқилиб шу жазирамада далада ишлаётганларнинг жонига тўзим берсин! Тошбақани ҳансиратади бу иссиқ. Сен бемалол оёқни чўзиб ўтиравер, активларни ҳаммаси ҳозир даланинг ҳар бурчида. Ана, чойнак ҳам жизиллади. Аччиқроқ бўлаверсин-а? Қаҳрамонлар излаб юрибман, дейсанми? Чўлда қаҳрамондан кўпи йўқ, неварам. Ҳамма ҳам ўзича қаҳрамон-да! Лекин мен сенга айтсам, «қаҳрамонлар» ҳам ҳар хил бўларкан. Сан Тонготар бобонгни гапга сол, антиқа гапларни айтиб беради. Ким у Тонготар бобо дейсанми? Биз-да, ким бўларди ахир! Бу дашти биёбонга кўрпа-тўшакни биринчи кўтариб келганлардан бўламиз. Қоғоз-қаламингни қўй, неварам, гапнинг тафтини совутади. Энди бу прост) гурунг-да! Қани, чойдан ол... Иссиқ, ҳўпласанг, товонинггача ҳузур қиласан. Иссиқни иссиқ кесади. Биз-

ларники асли юқори Яккабоғдан... Ҳали айтганимдек, чўлга чўллаб, юрак ташнамининг қондиргани келганмиз. Ҳозир биз туғилган жойлар заповедник бўлиб кетган. Бир ҳисобда одамларни чўлга кўчиришиб, тўғри иш қилишди. Чунки иш йўқлигидан қишлоқнинг ярим одами бекор юрарди. Тамакига сув қўйсанг, ўзи жилдираб оқиб ётаверди-да. Жанжал, тўполоннинг ҳам бари бекорчиликдан келиб чиқаркан. Мана энди бу ерга келишгач, одамлар бошини қашлашга вақт топишолмай қолишди. Кейин чўлда, неварам, шуни сездимки, ёшлар жуда тез улғайишар экан. Турли жойдан келган турфа хил одамлар-да. Кўпдан-кўп нарсани ўрганасан. Мана бизнинг совхозда бир Иоганни деган немис кишиси бор, биз уни Илс деб кетганмиз... Уша искрипкасини чалганда ҳатто ёш болаларгача хаёлга толиб қолишади. Менга бу ёққа кўчаётганимда, қолинг, амаки, сизбоп иш топилиб қолар, дейишганди. Рози бўлмадим. Кўзим очиқлигида капалак умр бу дунёнинг ҳамма неъматларидан тотай дедиму, этакни тўрт жойидан турмаклаганча келавардим. Ушанда чўл қандай эди дейсанми? Отамдан, дунёда худо қарғаган ерлар бор, деб эшитгандим, бу жойлар худди ўша жойлардан экан. Мана шу ўтирган еримиз, агар ишонсанг, ўшанда катта қамишзор эди, ҳар қамишлар ўсган эканки, белкуракка даста бўлгудай... Яккам-дуккам очиқ жойларни эса кўрпанинг астаридек оппоқ туз қоплаб ётарди. Эҳтиёт бўлиб қадам босмасанг киндигингача ботиб кетасан киши. Куннинг иссиғини айтмайсанми? Бамисоли тандирнинг оғзига рўпара бўлиб қолгандай сезасан ўзингни. Ука, товонидан иссиқ ўтгач, калтакесагинг ҳам боласини тишлаб саксовулнинг тепасига қочиб чиқиб кетаркан. Пашшасини айтмайсанми, пашшасини!.. Баччағарлар замбурдай келади-я! Замбур дегани бу — ари-да, неварам. Чақса, любой ҳўкизингни бўкиртириб юборади. Заҳар таг қилиб қолганда дурустроқ ҳожатингни чиқара олмасдинг киши! Юмшоқ жойингга нинасини тиқишавергандан кейин... Энди сан бепул гапга куляпсан-да... Лекин, ўшанда-чи, чўл азобига чидай олмай,

юкини орқалаб келган жойига қочганлар ҳам кўп бўлган, неварам! Қовурғаси саккизта бўлганлар қолди, холос... Сен чойдан олавер, тортинма, ҳадемай бачалар келиб қолишса, нозвой солиб чалоп ҳам қилиб бераман. Шундай чалоп бўладики, бармоғингни ботирсанг, иккинчи бўғининггача ёғ бўлади, чўлда юрган сигирнинг қатиғи-да!.. Мана, ҳаш-паш дегунча чўлга келганимизга ҳам йигирма йилча бўлиб қолди. Бу орада не воқеаларни кўрмадим-у, не-не одамларни учратмадим дейсан. Ҳали айтганимдек, бу ерда қаҳрамонлар кўп, лекин улар ҳам ҳар хил бўларкан. Совхоз энди ташкил этилган йили бизда ёшгина механизатор йигит бор эди. Тракторнинг агрегатига илинмайдиган, ўта майда бегона ўтларни қирқадиган мослама яратди. Шу тариқа тезда одамларнинг назарига тушди. Ушандан кейин уни кўтар-кўтар бошланди. Директор қайга борса, бизнинг қаҳрамонимиз, деб бирга олиб борарди. Шундай қилиб бечорани бенарвон баланд жойга олиб чиқиб қўйишганди, анча вақтгача ўша жойдан тушолмай юрди. Тушганда эса вақт ўтганди, у кишининг димоғи кўтарилиб, қора меҳнатни писанд қилмай қўйди... Ҳа, бу ерда юрсанг ҳар хил одамларни учратаркансан. Яна битта одам бор эди. Дўланов деган бўлим бошлиғи... Ҳаётда нуль одамларни кўрганмисан? Яъни қачонки олдига биронта рақам тушмагунча нуль бўлиб тураверади. Айтмоқчиманки, мустақил ўз фикрига эга бўлмаган одамлар ҳам бўларкан. Бу Дўланов деганимиз ҳам худди шунақалардан эди. Мен унинг бўлимида қоровул бўлиб ишлардим. Кунлардан бир кун Дўлановни тўхтатиб:

— Ярашбой, тўртинчи бригаданинг даласидаги бедазор эскириб, ажриқзорга айланибди, бир доринг бор экан, ўшандан сепиб, ўтини йўқотиб, бирон нарса экайлик... — десам, у осмонга қараб, «та-ак», деди. Нима у «такинг» десам:

— Та-ак, ўйлаш керак. Директордан рухсат олиш керак. Мажлис чақириш керак... — деди.

— Бунинг нимасига мажлис чақирасан. Кўриниб турган

савдо-ку, директор отпускадан қачон қайтади? — десам:
— Тағин орқасидан бирон ишқал чиқмасин, дейман-
да, — деди.

— Хўш, мажлисингни қачон чақирасан? — дедим мен
ҳам хиралик билан. У эса яна осмонга боққанча:

— Очерети билан. Бугун ғўза қурти ҳақида лекция.
Эртага дефолация масаласи, ундан кейин халқаро аҳ-
вол... — дея санаб кетяпти.

«Э, бор-э!» деб бурилиб кетдим. Уйлаганим бўлди. Ке-
йинроқ ўша далага ажриғини тозалашмай, шошилич ра-
вишда чигит экишди. Натижада, кеч кузгача бечора мак-
таб болаларининг боши ўша даладан чиқмади. Утини
тозалашолмай эслари кетди бечораларнинг!.. Ие, нега тур-
динг? Битта «УАЗ» келяпти, дейсанми? Э-ҳа, йў-ўқ, у ди-
ректорники эмас, Эшим деган бригадирники. Албатта шах-
сий, меҳнати эвазига ҳукумат берган. Шу одам ҳақида
ҳам гапириб беринг, дейсанми? Жоним билан, лекин ўзи
ҳам гапиришга арзийди, азамат. Бечоранинг шу кунга ет-
гунча бошида кўп таёқ синган. Бу Эшим деганимиз ҳали
айтганим Дўлановнинг бўлимида бригадир эди. Иккаласи
тез-тез жиққамушт бўлиб туришарди. Биз энди контора
қоровули, ҳамма гапдан хабардор бўлиб турамиз-да...
Бир кун идорага кирсам, эшик қия очик. Ичкаридан қат-
тиқ-қаттиқ овоз чиқяпти. Диққат билан қулоқ солсам,
Эшимнинг овози:

— Уртоқ Дўланов! Менга пиянистанинг кераги йўқ.
Шу кунгача учта тракторни бошига етди. Праваси бўлмаса
ҳам юз-хотирингизни қилиб индамай келяпман. Бир кун
ишга чиқса, тўрт кун бозорга мош-ловия сотгани кетади.
У ёқдан эса милиция судраб олиб келади. Бир нима де-
сангиз, «Директорингниям, Дўлановингниям оғзини мойлаб
қўйганман!» деб кўкрагига муштлайди. Қилмаган чорамиз
қолмади. Ёшларга ёмон таъсир кўрсатяпти! Кеча хотини
йиглаб келди... Икки боласини ташлаб, аллақайси барак-
ларда ётиб юрармиш...

Шу ерга келганда Дўланов унга «Бас!» деб бақириб
қолди:

— Пиянистами, қаққайган ходами — менга ишчи кучи керак. У кетса, одамни мен қаердан оламан. Хотини билан яшайдими, чапга юрадими — менга касатса қилмайди. Менга пахта керак, пахта! И так одам йўғ-у, сен бўлсанг борини ҳам йўқ қилмоқчисан! Бу қилигинг учун сени мажлисга соламан...

Бошқа куни эса иккинчи бир воқеанинг гувоҳи бўлдим. Теримнинг охирлари эди. Кечки пайт Дўланов Эшим бригадирни айтиб келишни буюрди. Айтиб келдим-да, чой қўйиш баҳонасида эшикни секин қия очиқ қолдирдим. Буям бир касалликми, ҳар нарсага қизиқаман-да, неварам. Шундай қилиб десанг Дўланов секин гап бошлади:

— Муҳим гап чиқиб қолди! Директорнинг шахсий буйруғи... Ҳали студентлар терган пахта бор-ку... ўшани кечаси кўрак чувийдиган машинадан чиқартирасиз. Ердамга ўша студентлардан олинг... Пахта ёздираман десангиз жонжон деб рози бўлишади...

— Тайёр тоза пахтани машинадан чиқаришнинг маънисини нима? — ҳайрон бўлиб сўради Эшим. Дўланов негадир бир оз жим бўлиб қолди, кейин сал ташвишли оҳангда деди:

— Хабаринг бор... Баъзи сабабларга кўра, бошда машина теримига унча зўр бермагандик. Энди бу пахталарни машина терими ҳисобидан топшириш керак... Хуллас, гаплар шунақа. Бу ўн кунликда машина теримидан байроқни қўлга киритишимиз шарт... Тушундингми?

— Ахир бу жиноят-ку! Йўқ, мен бундай ишга қўл урмайман! — деди Эшим.

— Шошма... Ундай бўлса мана ҳозир... директор билан ўзинг гаплашсан! — шундай дея Дўланов назаримда телефонни кўтарди, сўнг унинг:

— Алло... Уртоқ директор! Шундай, айтдим, рози бўлмаяпти... Қим дейсизми? Уша Эшимбой-да! Ҳа, ўша жиянингизни «томорқачи» деб ортиқча номер бермаган бригадир... Шу ерда... Трубкани берайинми?.. Ма, гаплаш!.. — дегани эшитилди.

Шундан кейин Эшимнинг: «Уртоқ директор, ахир... Аризамни ёзай? Э-э, бўшасам бўшадим-да!» дегани эшитилди-ю, бир оз вақт ўтгач, ранги бўздай оқарганча, хондан тез-тез юриб чиқиб кетди... Энди гапни буюғини эшит. Уша кечаси Дўланов Эшимнинг бригадасига ўзи бориб, икки-уч студентни қоп-қоп ваъда билан қўлда терилган пахталарни кўрак чувийдиган машинадан чиқазушга кўндирибди. Бола пақирлар кун бўйи пахта териб чарчаган эмасми, биттасининг кўзи илиниб, қўлини машина юлиб кетибди... Эртасига бўлди жанжал, бўлди жанжал... Дўланов эса директор билан тил бириктириб ҳамма айбни Эшимга тақади. Зўрликни қаранг, бригадирни қамаб қўйиши. Ростини айтсам, қоним қайнаб кетди. Тўппа-тўғри райкомга уриб бордим. Биринчи секретаримиз гапга тушундиган одам эди. Совхозга келса ҳам, қари-қартаглардан ҳол-аҳвол сўраб кетарди. Ушанга бор гапни очиқ-ойдин ипидан-игнасигача айтиб солдим... Қара, неварам, баъзан гап пойлашнинг ҳам фойдаси тегаркан. Эшимбой оқланиб келди. Директор билан Дўланов эса вазифасидан суриб ташланиб, жазосини олишди... Ана шунақа гаплар бўлган эди, бўтам! Ҳақ, барибир, қарор топаркан... Ҳозирги директор қалай, дейсанми? Қалай эмас, олтин! Бу гапни подхалимчилик юзасидан айтаётганим йўқ. Тонготар бобонг шу пайтгача бировга ялтоқланмаган. Директор — калласининг мағзи тўқ йигит! Бундай деганимни сабаби шулки, олтинчи бригадада олтмиш гектарча пайров ер бор эди. Қамишдан ҳеч тозалаб бўлмасди десанг. У нима қилди, дегин. Уша жойни селитрали сув билан бостирди. Азот деганинг қамишнинг ичига киргач, қуришиб ташларкан... Уқиган-да! Қамтарлигини айтмайсанми? Олдингисининг савлатидан от ҳуркарди. Қабулига кирсанг, тик туравериб товонинг ейиларди. Буниси-чи, ҳали қарасанг, шимини турмаклар сув суғорган, касал бўлиб қолган механизаторнинг тракторини ҳайдаган... «Мен директорман», демаса, ўзи қолиб шопирига салом берасан... Мана бу йил капсулални чигит экаман деб юрибди. Энди, ман, неварам, яхши ту-

шунмайман-у, лекин шу чигит экилса, деҳқоннинг юмуши анча енгил бўларкан... Нега турдинг? Ташқарида қаттиқ шамол бўлаётибди дейсанми? Э, неварам-эй, буни бизларда шабада дейди. Ҳақиқий шамолни бундан беш-олти йил аввал кўрардинг. Довул уйларнинг томини чирпирак қилиб юлиб олиб кетиб, далада қум кўчишини кўрганингда эди. Эндигина бўй тортган ниҳолларни қум кўмиб қовжиратиб кетганда йиғлаган кунларимиз ҳам бўлган. Ҳозир шукр, ундай шамолларнинг йўли тўсилди. Лекин, гармсели ҳали ҳам бор. Ўзингиз ҳақда кам гапирдингиз, дейсанми? Э, неварам, мен нима арзирлик иш қибманки, сенга мақтансам. Фақат сенга шуни айтишим мумкинки, ўтган етмиш йиллик умримнинг олтмиш йилини меҳнат билан ўтказдим. Шу давр ичида боғбонлик ҳам қилдим, чорва билан ҳам шуғулландим. Лекин ҳеч қайсининг нони пахтаникидек ҳам машаққатли, ҳам лаззатли туюлмаган. Пахта ҳақида сенга бир ривоят айтиб берайинми? Билсанг, ғўза худонинг энг яхши кўрган дарахти экан. Шу сабабли уни сир сақлашар экан. Бир куни ҳалиги худо яратган биринчи одамлар бор-ку. Одам Ато билан билан Момо Ҳаво дейсанми? Худди ўшалар... беҳиштда ялло қилиб юришган экан, шайтон аёлнинг танасига кириб алдабди: «Қачонгача қип-яланғоч юрасан, мана, одингда ям-яшил дарахт. Баргларидан олиб у ёқ-бу ёғингни бекит», деб. Шундан сўнг аёл эркакка ғўзанинг баргидан юлиб олишни буюрибди. Ғўза ҳам кўнгли бўш эмасми, уларга баргидан берибди. Воқеадан хабардор бўлгач, оллой каримнинг аччиғи келибди! Ахир бу нарса запрешён экан-да, неварам! Жазо тариқасида аёл билан эркакни жаннатдан чиқариб ҳайдашибди. Орқаларидан эса гуноҳга ботган ғўза дарахтини ҳам майдалаб ер юзига сочиб юборишибди. Шундан бир гиёҳи ҳалиги одамларнинг кафтига келиб тушибди. Яхшиликка яхшилик-да! Инсонлар ўша гиёҳни юрак қўрларида тоблаб, вояга етказиб сақлаб қолишибди. Айтмоқчиманки, ғўза жаннатнинг ўсимлиги, уни ўстирадиган одамлар ҳам жаннати ҳисобланадилар...

Мошин келиб тўхтади, дейсанми?.. Ҳа, ўша қорачадан келган, озгин директоримиз бўлади. Майли, бориб учраш, совхоз одамлари ҳақида у кўп нарсаларни билади... Камини мана биз тўлдирамиз... Раҳмат! Сенинг ўзингга раҳмат! Анча кўнгилни бўшатиб олдим. Хўп бўлмаса, бобонгни йўқлаб келиб тургин, қарилар хазина-я, неварам!..

МАРМАРТОШ

Қишлоққа ҳар гал тушганимда бир қизиқ воқеанинг гувоҳи бўламан. Бу сафар ҳам худди шундай бўлди. Боғ кўчадан хаёл суриб кетаётган эдим, кимдир мотоциклини патпатлатганча рўпарамдан чиқиб қолди. Қарасам, собиқ синфдошим Жонқобил! Қачон қараманг оғзи қулоғи билан ўпишиб юрадиган бу ошнам, негадир бу сафар ташвишлироқ кўринарди. Шундай бўлса-да, одатдагидек бел сиқиб, оҳ-воҳ қилиб саломлашган бўлдик.

— Қалайсан? — дедим хурсанд бўлганимни кўрсатиш учун оғзимнинг танобини қочириб. — Кўришмаганимизга ҳам минг йиллар бўлдиёв-а?! Нега қовоқ-тумшуғингни осиб олдинг?

— Э-э... сўрама, жўражон, — деди Жонқобил, бош чайқаганча. — Ёлғиз бошимда минг ташвиш. Мозорбошидан келяпман...

— Э-ҳа, тинчликми?!

— Отамнинг қабрларига, у кишининг порлоқ хотиралари учун мармартош қўйиб келяпман, — деди Жонқобил юзига янада жиддий тус бериб. — Аммо дилимдаги устани топишнинг ўзи бўлмади...

Жонқобилнинг отаси ўн икки йилча олдин қазо қилган эди. Кўп ўтмай: «Уғли падарига мармартош қўйдирибди», деган гап ҳам тарқалганди. Шу боис ҳайратимни яшира олмасдан сўрадим:

— Отангга мармартош қўйдиригандинг шекилли, ёки бу гап ёлғонмиди?!

Собиқ синфдошим кирдан ялтираб кетган ёқасини бўғиб турган галстугини тўғрилаб қўяркан, жеркиган оҳангда:

— Роса овсар экансан-ку! — деди. — Етти йил орасида Жонқобил, нима, бу ерда қаққайиб турибдими? Мәрмартош қўйганим рост. Аммо шахсий турмушимда содир бўлган кескин ўзгаришлар уни қайтадан янгилашни талаб қилди. Тушундингми? Ҳаёт қонунига кўра, мажбур бўлдим.

— Тушунмадим... Баландпарвоз сўзларингни қўйиб, бундай ўзимизни жайдари тилда гапирсанг-чи! Ҳаётингдаги ўзгаришларнинг қабртошига нима алоқаси бор?

Жонқобил энди жаҳл аралаш ерга қаттиқ тупурди.

— Тфу, бошингда қозондай шляпа бўлсаям, тариқдай ақлинг йўқ!.. Нимасига тушунмайсан?.. Отам ўлганда бор-йўғи техникум талабаси эдим, хўш, бошловчи шоир эдим. Энди эса, э-ҳе... Турмушимда катта ижодий ўзгариш ясаганман! Тушундингми?!

Анграйганча елка қисдим:

— Йўқ, ўлай агар, бирор нарсага тушунган бўлсам.

— Галварс экансан, ростини айтсам... Қани, мотоциклга мингаш. Бориб кўрсатмасам бўлмайди сен анқовга.

Нойлож мотоциклга мингашдим. Йўлга тушдик. Кетяпману Жонқобил ҳақида ўйлаб боряпман. Дунёда ҳар хил одамлар бўлади. Мен сизга айтсам, Жонқобил ҳам ўзига хос характерга эга йигит. У ёшлигиданоқ ном чиқариш, яъни «машҳур одам бўлиш» касалига чалинган эди.

Эсимда, оқшом пайтлари қишлоқ болалари жам бўлишиб «такаловлов», «ғирвайди», «оқ суяк» ёки шунга ўхшаш бошқа бирор ўйин ўйнамоқчи бўлсак, Жонқобил ҳар доим: «Мени онабоши қилиб сайламасанглар, ўйнамайман!» деб оёқ тираб оларди. Гавдасидан чўчирмидик ёки отасининг мансабиданми, ҳар ҳолда, раъйини ҳеч қайтаролмасдик. Учинчи синфга ўтганимизда: «Мени тозалик комиссиясининг раиси қилиб сайланглар», деган таклифини бажармаганлигимиз учун Жонқобил аразлаб бир ҳафта мактабга келмаганлиги тоза қизиқ бўлганди. Тўртинчи синфга ўтга-

нимизда, у учи бигиз туфли, клёш шим, бошига шляпа кийиб келганди... Муаллимимизнинг дашномидан кейин Жонқобил формасини ўзгартирган эди. Лекин... ўрта мактабни тугатгандан сўнг ҳам у барибир феълу атворини ўзгартирмаган эди. Жонқобил ўша йили шоир бўлиб ном чиқариш учун район редакцияси қошидаги «Гунча» ёш ижодкорлар уюшмасига ёзилди.

Аммо... аммо, шундан сўнг омад ундан юз ўгира бошлади. Дастлаб отаси вафот этди. Орадан кўп ўтмай аллақайси бир шоирнинг ўн йил бурун матбуотда чиққан шеърини кўчириб газетага берганлиги учун уни адабий уюшма аъзолигидан ўчиришди. Устига-устак, қайсидир бир фандан олган «қониқарли» баҳосини ўзича зачёт дафтарчасида «аъло»га ўзгартирганлиги учун техникумдан ҳам ҳайдашди.

Шундан сўнг Жонқобил анча йил бекор юрди. Ниҳоят, колхоз трактор паркига слесарь ёрдамчиси бўлиб ишга кирди. Лекин у ҳамон ўша-ўша биз билган Жонқобиллигича қолган эди. Гайка-ключларини қўш қулфли дипломат сумкасига солганича, қишлоқ кўчасидан ғоз юриб ўтади. Бошида гардиши қийшиқ шляпа, кўзида қора кўзойнак, бўйнида ялтираган галстук, оёғида эса пошнасн ейилиб кетган бўлса-да, платформали ботинка...

— Етдик, туш...

Хаёлим бўлинди. Қарасам, қишлоқ четидаги қабристон этагида турибмиз. Мотоциклдан тушиб, ёлғизоёқ йўл билан юқорига кўтарила бошладик. Тошбақа косасидек дўмпайган қабрлар оралаб борарканмиз, бир жойга етганда Жонқобил тўхтади, сўнг қўлини олдинга чўзганча, деди:

— Мана, марҳамат, ўқи... Овоз чиқариб ўқи!

Нигоҳим ўт-ўланлар билан қопланиб, ярим газдан ошиқ пастга чўккан эски қабрга ва унинг бир четида, офтоб нурларида ялтираб турган янги мрамартошга тушди. Мрамартошга ушбу сўзлар ўйиб ёзилган эди:

«Муҳтарам падари бузрукворимиз Қора Хўжа ибн Зайниддин қассоб ўғли Хўжақулга унинг яккаю ягона

фарзанди область тарихий ва маданий ёдгорликларни муҳофаза қилиш жамиятининг аъзоси, район овчилар союзининг ҳақиқий аъзоси, сувга чўкканларни қутқариш отрядининг штатсиз аъзоси, кўнгилли халқ дружиначиси, шоир Жонқобил Жума (Жонқобил Жавпазов) томонидан қўйилган ёдгорлик тоши.

Битилди 1988 нинг зулҳижжа ойида...»

Бошимни оҳиста кўтариб, Жонқобилга боқдим. Унинг кўзларидан: «Кўрдингми, мен қандай одамман», деган маъно ёғилиб турарди.

— Тушунгандирсан энди, — деди Жонқобил елкамга қўлини қўйиб. — Олдинги қўйган мрамартошимга борйўғи тўрт қатор нарса ёзилган эди.

— Хўш, Жонқобил Жума, — дедим истехзоли оҳангда. — Бу сўзларни қабртошига ўйиб ёздиришдан мақсадинг нима?

Жонқобил кўзига ёш олди.

— Болаларим нодон чиққан, — деди у дастрўмолчасини қўлига олганча. — Виктория ҳам, Сфинк ҳам, Геракл ҳам... ҳатто хотиним Тожихол ҳам... Мени тушунишмайди. Қим билади, келажакда улар менинг қабримга мрамартош қўйишадими ёки йўқ! Келажак авлод эса менинг кимлигимдан беҳабар қолмаса деб қўрқаман. Ана шу боисдан тириклик чоғимда ўз ғамимни ўзим еб қўймоқчиман-да!..

Бир оз сукутдан сўнг биз индамай хайрлашдик. Кўнглим алланечук бўлиб орқага қайтдим.

Яқинда қишлоққа тушганимда, Жонқобилнинг яна янги мрамартош қайғусида юрганлигини эшитиб қолдим. Қизиқ, унинг турмушида яна қандай «ўзгариш» содир бўлган экан?

«ШАЛПАНГҚУЛОҚ»

Қуччиев районда уч кишини ҳурмат қилади. Биринчиси ўзи, иккинчиси Солмон Солмонов, учинчиси эса Эшвой Ҳайдовулов.

Ўзи, яъни Қуччиев ўрта мактабда оддий ўқитувчи, Солмон Солмонов район маориф мудир, Ҳайдовулов эса район матлубот жамиятининг раиси.

Қуччиев ўзини ҳурмат қилиши ҳаммага маълум, чунки бу дунёда ўзини ўзи ҳурмат қилмаган кимса топилмаса керак.

Қуччиев Солмон Солмоновни шу боисдан яхши кўрадики, ҳозирги хизмат ипи учининг бевосита бориб тақалган «калава»сини у ана шу одамнинг қўлида деб билади.

Қуччиев Ҳайдовуловни шу важдан икки суйиб қолганки, у баъзан ўзининг иш соҳасидан норози бўлиб кетар, «фақат маоши билан кун кечирувчилар» тоифасига кирганлигидан ўқинар, савдо соҳасида ишловчилар эса «итининг товоғи тилладан» деган фикрга қўшилувчан бўлиб, гоҳо пайтини топиб савдо соҳасига ишга ўтиб кетишни хаёл қилар ва бу ишда Ҳайдовуловдан умидвор бўлиб юрарди. Иккинчи томондан, Қуччиев Ҳайдовулов билан болалигидан таниш, иккаласи бир партада «оёқ тепишиб» катта бўлишган. У пайтларда Қуччиев Ҳайдовуловни писанд қилмасди. Сабаби: Эшвой синфдаги энг қобилиятсиз ўқувчи ҳисобланиб, доимо ёрдамга муҳтож, уй вазифаларни Қуччиевникидан кўчириб олар эди. Бунинг эвазига эса сўнг у то гузаргача Қуччиевни елкасига миндириб олиб бориб қўярди.

Буни қарангки, замон косаси айланиб келиб ёғ тўла қошиқ Ҳайдовуловга теккач, энди у Қуччиевни назарга илмай қўйди. «Давлат қўнса агар чивин бошига, семур келиб салом берар қошига», деганлари рост экан. Қуччиев катта бошини кичик қилиб, Ҳайдовуловга «салом бериб» борганди, аммо саломи аликсиз қолди.

— Нокас кишининг қўл остида ишлайдиган одамнинг ҳожатини чиқаришга чап ичагим ҳам буралмайди, — деди Ҳайдовулов тўнғиллаб.

«Нокас киши» Солмон Солмонов эди. Маълум бўлдики, Солмонов билан Ҳайдовуловнинг ўртасидан ола мушук

оралаган. Бунга сабаб, Ҳайдовулов бир пайтларда Солмоновга «арзимас иш» билан борган экан:

— Уғилчамизнинг аттестатини ўртача баҳоси «уч» бўлиб қолибди. Янги зақун бўйича баҳоси «уч» бўлганларнинг институтга қабул қилиниши қийин эмиш. Шунинг бир иложини...

Солмонов ошпичоқдек чўрткесар одам-да!..

— Ҳар ким экканини олади! — дебди у. — Уғлининг раз баҳоси уч, демак — калласи пуч! Институтга киришга лойиқ эмас!

Солмоновнинг бу тарздаги «нокас»лигининг мана энди касри келиб Қуччиевга урди, унинг Ҳайдовуловга қилган илтимоси чангли кўчада қолиб кетди; вақтинча ўз ишида ишлаб туришга тўғри келиб қолди.

Бу орада Солмонов унинг «илтимос билан» Ҳайдовуловга «салом бериб» борганини эшитиб тепа сочи тикка бўлиб кетди: пайти келиб Қуччиевнинг бошлаб таъзирини бериши дил қатига ният қилиб тугиб қўйди. Хамир учидан патир сифатида у Қуччиевни навбатдаги Педсоветда шундай қийноққа солдики, бечора бир ҳафта «касал» бўлиб қоронғи уйда қамалиб ётди. Хотини ундан бетоблигининг сабабини сўраганда: «Икки ҳўкиз шохлашганда, ўртада қолган чивин янчилиб кетади!» дея сирли жавоб қилди-да, бошқа ёнбошига ағдарилиб олди.

Инсон турмуш машаққатлари олдида ўзини мажҳул сезмаслиги зарур. Унинг кўзига дунё қоронғи кўриниб, ҳаёт фақат қора зулумотдан иборат дейишса ҳам, у ҳар бир тирқишга умид кўзи билан қараши керак, вақти келиб ундан ёруғлик шуъласи тушишига ишончи комил бўлиши керак.

Аммо, Қуччиев инқиллаб ётгани билан ўзини мажҳул сезмади. Ниҳоят икки-уч кун ўтгач, аллақайси бир тирқишдан шуъла тушгандек бўлди: «Солмон Солмонов билан Эшвой Ҳайдовулов фалончининг тўйида ярашишган эмиш», деган хушхабарни эшитгач, унинг мажнунтолдек эгилган қади яна сарвдек адл бўлди. Ортиқ уйда ётишга

сабри чидамай, отилиб кўчага чиқди. Унинг чиқишини кутиб тургандек катта кўчанинг у томонидан Солмон Солмонов юриб келаётган эди! Қуччиев бозорлик қилиб қайтаётган отасини кўрган ёш боладек севиниб, маориф мудирининг ёнига югуриб борди ва ўртада ҳеч воқеа рўй бермагандек қуюқ қилиб салом берди. Солмонов ҳам негадир бу сафар илжайиб алик олди ва илжайиш Қуччиевнинг ғамдан қорайган юзига «шуъла» бўлиб тушиб, уни ёритди. Қуччиев бахтиёр ҳолатда ерга қаради, Солмонов эса кулиб юбормаслик учун осмонга боқди. Шу пайт яқин, жуда яқингинадан аянчли гингшиш овози эшитилди. Қуччиев аланг-жаланг бўлиб атрофга боқди. Солмоновнинг қўлидаги саватдан қандайдир бир кучук боласи бошини чиқариб, мунчоқдек кўзларини мўлтиллаганча унга қараб турарди. Қуччиевнинг юраги жўш уриб кетиб, кучукчанинг бошини силади.

— Бунча чиройли... Буюрсин...

Солмонов жавоб тариқасида кучукчани икки бармоғи билан бўйнидан торганча саватдан суғуриб олди.

— Ма, ол... Бу сенга мендан падарка!

Қуччиев кучукча эмас, боқимандага текин қўзи олган одамдек суюниб кетди, дарҳол «падарка»ни қабул қилиб бағрига босди ва ўзини ниҳоятда бахтиёр ҳис этаётганини Солмоновга изҳор этиш учун кучукваччанинг шудринг босгандек ялтироқ, ҳўл тумшугидан «чўлп» этиб ўпиб қўйди...

— Яхши тарбияла! — деди Солмонов, беихтиёр жунжикканича. — Тарбияласанг зўр овчи ит чиқади. Лекин, қулоғини кесмайсан, отини мендан бесўроқ қўймайсан!

— Лў-ли-ли-и-и!.. — Қуччиев кучукчани шундай деганча эркалатиб пешонасидан яна ўлди, оғзида қолган қил донасини қўллари бандлиги сабабли тили билан олиб елкасига суртар экан сўради:

— Отини нима қўяйлик, хўжайин?

— Шалпангқулоқ... Едингда тут, эсингдан чиқмасин! — деди Солмонов аста-секин юриб Қуччиевдан узоқлашар-

кан, ўйлаган ниятининг яхши бошланганлигидан хурсанд бўлганча. — Шал-панг-қу-лоқ!

Куччиев ҳам хурсандлигидан оғзи қулоғи билан «ўпишиб» тиржайганча, кучук боласини бағрига босиб, уйга жўнади. Бутун борлиқ — дов-дарахтлару ҳатто... тўқими қорнига тушиб кўчанинг четида ағанаб ётган эшаккача шу тобда унинг кўзига чиройли кўринарди: «Солмон Солмонович шахсан ўз қўли билан унга «падарка» берди. Демак, унинг меҳр қозонига тушган. Энди ана шу қозонда бир қайнаб пишиб олса бўлгани, сўнг Солмонов уни ҳол-вайтар қилиб еса ҳам майли!»

У шу хаёллар билан бўлиб ҳовлисига етиб борганини ҳам сезмай қолди. Тандирдан нон узаётган хотини эрига ажабланиб қаради:

— Нима у қўлингиздаги... кучукми?! Ефга кетувдингиз-ку?

— Тсс... ухлади! — Куччиев чуқукчанинг бошига ёпилган рўмолчасини тўғрилайман деб ерга тушириб юборди, нон ҳидини сездими, жонивор гингшиб кўзини очди.

— Вой!.. — деди хотини яна ажабланиб. — Илгари ўлиб кетган Оқбош итимизга ўхшаркан, униям пешонасида шундай оқи бор эди. Буниям отини Оқбош деб қўя қоламиз-а?!

— Оқбош деб кўр-чи! — ўшқирди Куччиев. — Қаллангни сапчадек узиб ташлайман. Бунинг оти Шалпангқу-лоқ. Буйруқ шу... Юқоридан?

Куччиев бир дўқ билан хотинининг оғзини сирачлаб ташлагач, кучук боласини кўтариб оғилхона томонга ўтиб кетди...

* * *

...Шалпангқулоқ катта бўлгани сари Куччиевнинг юраги ҳам итнинг калласидек бўла борди. Ҳатто бир кун сўқимга ҳўкиз боқаётган қўшнисини Ҳамдам отани тергашга ҳам журъат этди:

— Сизнинг буқа боқишингиздан халққа нима фойда, а, бобой? Ҳеч замонда эшитганмисиз мол зотининг инсон-

җа ёрдам қўлини чўзганини... Ҳатто Ҳиндистондай шаҳарларда моллар катта кўчада узала ётиб олиб машиналарни ўтказмас эмиш. Ҳа, жонивор боққанга яраша бундоқ жамиятга фойдалисини боқиш керак-да! Масалан, мана мен — кучук боқяпман. Кучук, биласизми... салом берсангиз панжасини чўзади. Ҳатто, аллақайси бир мамлакатда, айтган билан барибир тилингиз келишмайди, ўша жойда кучукка ҳайкал ўрнатишган, шунақа...

Ҳамдам ота РайОНОда қоровул, бу суҳбатнинг бир учи у орқали Солмоновга бориб етишини Куччиев жуда яхши биларди. Ростдан ҳам Солмон Солмонов кейинги учрашувдан сўнг уни ҳар кўрганда саломига илжайиб алик олар, ўзи ҳам: «Ҳа, қалай, кучук бола катта бўляптими?» деб ҳол-аҳвол сўраб қўярди.

Куччиев шу тариха Солмоновнинг меҳр «қозони»га бир-икки тушиб қайнаб олгач, яхши бузоқ икки онадан сут эмар, мақолига амал қилиб, энди Ҳайдовуловнинг ҳам «қозони»га тушгиси келиб қолди. Солмонов билан «ярашиб олган» Ҳайдовулов ҳам бу сафар Куччиевнинг илтимосини ерда қолдирмади.

— Хай, кейинроқ бир ўйлаб кўрармиз. Повидениянгизга қараймиз-да... Биронта кичикроқ магазинга мудир бўласизми? Сизга ташвиш бўлмасмикин дейсизми? Э-э, карнайчидан бир пуф-да!..

Иши бароридан келган Куччиев, ширакайф ҳолатда, беихтиёр хиргойи қилганча, дарвозахона томонга йўл олди:

— Биримда кўрдим бир пар-ри-и...

Тиниқ чиқаётган ашула қоқ ўртасидан бўлинди — даҳлизда у Солмоновга дуч келди. Куччиев осмондан қизил қор ёғармиш деса ишонар, лекин Солмоновнинг Ҳайдовуловникига қадамранжида қилиши етти ухлаб тушига кирмаган эди. Солмонов ажабланган одамдек унга қаттиқ тикилиб туриб қолди, сўнг муғамбируна илжайди.

— Ҳа-а... Ихм-м, бу кучук бола қандай? Катта бўлаётибдими?

Гуноҳ иш қилиб турганда қўлга тушган боладек нафа-

си ичига тушиб, туфлиснинг учи билан асфальт йўлқадан ёриб чиққан бир тутам ажриқни эзгилаб турган Қуччиевга жон кирди.

— А? Ҳа! Қатта бўп қолган... Узиям бирам етилганки, тагин битта-яримтанинг кўз-пўзи тегмасин деб кўзмуноқ ҳам осиб қўйдим!

— У-ў! Дуруст-ку...

Йўлакдаги гўнғир-гўнғир товушларни эшитиб елкасига чопонини ташлаганча Ҳайдовулов ҳам чиқиб қолди. Бир-икки дақиқадан сўнг у ҳам Солмоновнинг Қуччиевга берган «падарка»си — овчи итдан хабардор бўлди ва шундоқ ноёб туҳфадан беҳабарлиги учун бу иккаласидан ўпкалаган бўлди:

— Овчи ит дейсизларми? Э-э!.. Ёмон писмиқ одамсизлар-а? Кучук деган итваччанинг ашадий ишқибози биз бўламиз-ку! Қани энди иккитасининг бўйнига шойи бўйинчоғ боғлаб бедана овига чиқсанг. Менда биттаси бор, зоти пастми ярамас... томдан товук қақиллаб тушса, у киши вангиллаганча ўзини катакка уради. Бир овчи итнинг гадосиман. Ҳай, аттанг, ажойиб бир итдан қуруқ қолиб-миз-да!

Солмонов шу тобда Ҳайдовуловнинг нафси «овчи» итга ҳаққалак отганини сезди:

— Бўлмаса, менда бир таклиф бор. Вақт топиб Қуччиевнинг кулбасига ташриф буюрсак. Кучук баҳона, бир «бит тўкилди» қилардик. Кучук ёқса, иккалангиз келишиб бирон нарсага айирбош қиларсизлар...

— Балки, бирон-бир ҳожатини чиқарарман, а? — деди Ҳайдовулов Қуччиевга маъноли қилиб кўз қисганча.

Қуччиев Ҳайдовуловдан бундай шафқат кутмаган эди, жуда шошиб қолди, гўлдираганча:

— Хўп бўлади... Бошимиз осмонга етарди, ўзим ҳам асли шунга келгандим, — дея олди, холос.

Таклиф ҳаммаларига маъқул тушди. Бир қарорга келиб ажралишдилар...

...Қўшиқни чала қолган жойидан ванг қилганча ҳовли-

сига кириб борган Қуччиевни кўрган хотини қозон бошида чўмични кўтарганча ҳайрон бўлиб қолди.

— Биримда кўрдим бир пари,

— Деди менга, тур нари...

Э-дод! Ҳа-а, нега анграйиб турибсан, оғзингни юм, бўл-маса, чивин кириб кетади. Янгилик зўр! Яқинда бу креп-дешин кўйлақларинг кремпленга айланадиган бўлди, хотин! Эржонинг ҳам энди дафтар-қаламни чўтга алмашти-ради. Уқитувчилик ҳам касб эканми? Қуруқ ойликка қараб қовурғам саналиб қолди-ку! Бизнинг пичоқ ҳам ёғ кессин-да, ахир... Хўш, буйруқни эшит! Келаётган якшанбада казо-казолар келишади. Чучвара қиласан, второйга қовурдоқ, қўшимчасига варақи сомса... Нима? Тугишни билмайсан? Ничево, ўрганасан. Бундан кейин еганинг чучвара, манти бўлгандан сўнг... ўрган-да. Хўш, чорбоққа жой қиласан. Шалпангқулоқ ҳовлида бўлсин. Бойлаб қўйинглар, тагин қўшнининг қанжиғига илашиб ўйнаб-негиб кетмасин... Бўйнига кўзмунчоқ тақиб қўй. Шундай деб қўйдим... Кўзмунчоқ йўқ? Ана, болангни бешигидагини ола қол, кейин меҳмонлар кетгач яна тақиб қўярсан. Бизнинг мактабда ҳам шунақа, комиссия келгунча ўқувчилар гал-тук, нишонларини тақиб юришади-ю, кетишганлардан сўнг яна ёқавайрон ҳолда юришаверади. Ҳа, айтгандай, Шалпангқулоқнинг ўзи қаерда? Шалпанг!.. Шалпанг!.. Шалпангқулоқ! Баҳ-баҳ-баҳ!..

Ернинг остидан чиққандай отқулоқ баргидек қулоқларини осилтирганча Шалпангқулоқ унинг рўпарасида пайдо бўлди. Қуччиев итнинг бошини силаб эркалади:

— Ялтиллаган кўзингдан аканг! Ҳаммаси сен туфайли бўляпти, Шалпангжон!..

* * *

Ҳайдовулов «овчи итнинг гадосиман» деб ёлғон гапирган эди. Аслида унинг ит ишқибози бўлган Лукмон Норчаев деган яқин улфати бор эди. Норчаев Ҳайдовулов би-

лан офтобда қатиқ, салқинда сариеғ ялашган, институтда бирга ўқишган, ётоқдош, шишадош, хуллас, эски сирдош ўртоқлардан саналарди.

Талабалик йиллари «Лағмон емайман, есам хамири ичагимга ўралиб қолади», деб ҳаммага кулгу бўлиб Луқмон Лағмон деб ном олган қириққина бу йигитча эндиликда район ресторанида битта кресло, иккита телефоннинг эгаси эди.

Ит боқиш Норчаевнинг «хобби»си эди. Унинг ишқибозлиги шу даражада эдики, ҳатто одамлар орасида, Норчаев уйдаги итларнинг иккитасини тишига тилла қоплама қўйган эмиш, деган миш-миш гаплар ҳам юрар эди. Бу гап балки ёлғондир, лекин Норчаевнинг дарвозаси ёнига тез-тез биқинига «Озиқ-овқатлар» деган ёзув битилган машина келиб туриши рост. Унинг ўзини қўни-қўшниларига берган изоҳи бўйича, ошна-оғайнилари итларига озиқ-овқатдан ёрдам бериб туришаркан.

Ҳайдовулов «зотли итни» шу оғайнисига илинган эди. Шу боисдан фурсатни ўтказмасдан у Норчаевга қўнғироқ қоқди. Бу қўнғироқнинг мазмуни қуйидагича эди: «Бир қушча келиб, остонамга ўзини уриб юрибди. Патини бир-галлашиб юлсак дегандим. Яхши бир «совға» ундириб берардим...»

Норчаев ҳозирча насияга бўлса ҳам «совға»ни мамнуният билан қабул қилди. «Совға»нинг нима эканлиги билан қизиқмади ҳам, чунки у ҳам дўсти Ҳайдовулов сингари бир нарсага ўрганиб қолганди: совға деб берилса бўлди, ҳар қандай нарсани қабул қилаверарди, зеро, текин тушадиган ҳамма нарсага унинг суяги йўқ эди. Шундай қилиб, бу таклиф Норчаевга ёғдек ёқиб тушди ва у ҳам ўз навбатида бирорта «бўйни йўғон» оғайниларида бири билан «қушчанинг патини юлишга» бирга борадиган бўлди.

Ниҳоят белгиланган кун ҳам етиб келди. Кун чошгоҳга яқинлашганда Қуччиевнинг дарвозаси олдида олти фарали «Жигули» автомашинаси келиб тўхтади. Дарвоза то-

мондан чақалоқнинг «инга-инга»сидек машина сигнаlinesи эшитган Қуччиев шошиб қолди — меҳмонлар келишилган вақтдан бир соатча илгари ташриф буюришганди. Қўйларга олиб бораётган тоғорадаги қовун пўчоғини яқинроқдаги товуқхона ичига идиши билан ирғитганча дарвозахона томонга қараб югурди...

Меҳмонлар чорбоғдаги супа тўридан жой олишди. Ҳайдовулов қўлтиғига ёстиқни буклаб тортиб ёнбошлаганча, дуога қўл очди:

— Қани... овми-и-н, биз келдик, ОБХСС келмасин! Ҳо-ҳо-ҳо! Ҳазил, ҳазил, Норчаевич. Рангингиз бунча тез оқаради-я?!

Ҳайдовуловнинг бу «ҳазил» гапига Норчаев билан қўшилишиб келган, жуссаси кичкина бўлса ҳам, қорни «тарвуз»чадек бақалоқ киши қотиб-қотиб кулди, кулгудан тўхтагач, кўз ёшларини артганча деди:

— Улманг-да, нафасингиз бунча совуқ, худди музхонадан чиққан ароқдай. Норчаевнинг ранги оқаргани ОБХСС дан эмас, бу ерда лағмон қилинмаяптимикин деган хавотирдан! Қҳи-қҳ-қҳ...

Ҳеч нарсага тушунмаган бўлса-да, меҳмонларнинг поёбзалларини тўғрилаб қўяётган Қуччиев ҳам қийқириб кулди. Ҳайдовулов кулгидан тўхтаб бир оз тин олгач, меҳмонларни мезбонга таништирди:

— Бу киши Лукмон Норчаевич... Эшитгансиз, районнинг бир устунни! Биз эркалаб Лукмон Лағмон деймиз!.. Сиз ҳам тагин бу кишини шундай деб атаб юрманг-а, уят бўлади! Хўш... бу киши бизнинг дўстимиз, устозимиз Холиёров...

Ҳайдовуловга нисбатан ўзининг Холиёровга яқинлигини кўрсатиш учун Норчаев шоша-пиша луқма ташлади:

— Лақаблари Динозавр... Ха-ха-ха! Гавдасига ишонманг, ҳа, бу лақабни топиш-тутишларига қараб ўзимиз қўйганмиз. Бизлар бу кишининг олдида пешка... Кичкина митти, ҳаммамизни йиқитди ва ҳай... Ха-ха-ха!

Қуччиев тиржайганча ўйларди... Буларга мазза! Қаерга

боришса маишат, қаҳқаҳаю аския билан бир-бирини чандиш. Энди Ҳайдовуловнинг лақабини айтишади...

Куччиевнинг фикри тўғри чиқди. Норчаев Ҳайдовуловнинг елкасига тап этиб уриб, гапириб қолди:

— Узлариники-чи? — деди. — Узлари!..

Ҳайдовулов Куччиевнинг олдида ўз лақабини эшитишни хоҳламади шекилли, эпчиллик билан гап тизгинини бошқа томонга тортди:

— Қани бу... Солмонов келмадими?

Куччиев энди оғиз жуфтлаган эди, Норчаевнинг ранги оқариб пишиллаганча, ўрнидан қўзғалиб қолди:

— Қайси Солмонов?! Анови ёзувчими?.. У келса мен кетаман! Нега дарҳол айтмадинг? Бу ерда ҳам у бир иш-кал толиб ҳаммамизни газетага уради...

Куччиев шоша-пиша гап қистирди:

— У киши келолмас экан, зарур ишлари чиқиб... Кеча келиб хабар бериб кетувдилар...

Норчаев Ҳайдовуловга ёвқараш қилди:

— Ҳали ўша билан дўст кирдингми? Сендан ҳам қўлни ювиб...

— Қаерда дўст!.. — Ҳайдовулов бетаклиф чаққонлик билан битта шишанинг оғзини очиб пиёлаларга қуйди. — Энг биринчи душманим ўша! Лекин, ўртоқ Жабборовнинг тўйларида у кишининг сўзларидан ўтолмай ярашгандим. Пайт пойлаб юрибман, бир чалпак қиладиган фурсатни кутиб...

Ҳайдовуловнинг назари бир лаҳза Куччиевга тушиб, негадир индамай қолди, сўнг қаттиқ томоқ қирди-да, деди:

— Қани овчи итингиз... Кўрсак кўрайлик-да. Агар эгасига тортган бўлса, зўр қопқир бўлса керак!

Бу гап Солмоновга тегишли эди. Афтидан, меҳмонларнинг учаласи ҳам Солмонов билан чап эди. Куччиев Ҳайдовуловнинг гапига жавобан эски муллаваччалардек қўл қовуштирганча, оғилхона томонга югуриб кетди.

Бориб кўрдик кучук йўқ! Шалпанқулоқ афтидан аҳ-

дига вафо қилиб, қўшининг ити билан ўйнаб кетган эди. Қуччиев ўчоқ бошида куймалашаётган хотинига ўғилчани ит излашга юборишни тайинлаб, овқатни тезлаштиришни буюрди-да, ўзи меҳмонлар ёнига қайтди. Ҳайдовуловнинг саволомуз қарашига жавобан дудуқланиб деди:

— Бу-у... х-хаёлдан чиқибди. Кучукчанинг оёғини чигили ёзилсин деб ўғилчамиз сайрга олиб чиқиб кетибди. Ҳозир келиб қолишади...

Меҳмонлар унинг таклифисиз ҳам аллақачон дастурхонга «қарашиб» ўтиришарди, яъни икки шиша аллақачон йўнғичқазорга итқитиб улгурилганди.

Қуччиев кўчага яна икки-уч марта чиқиб келди: Шалпангқулоқдан дарак йўқ, хомуш ҳолда ўчоқ ёнидан ўтаётиб, хотинига «чучвара»ни секинлаштиришни буюриб, ўзи тайёрлаб қўйилган бир лаган қовурдоқни кўтариб меҳмонлар томон юрди. «Шайтон суви» таъсиридами, анча қизишиб қолган Норчаев Ҳайдовуловнинг ёқасидан бўғиб олганча, шаҳодат бармоғини унга бигиз қилиб пўписа қиларди:

— Ҳа-а, тулки! Сен Солмоновнинг район раҳбарлари орасида обрўси тузуклигини, «ҳақиқатгўй» деб ном олганлигини яхши биласан. Сен биз билан ҳам, у билан ҳам тил топишмоқчимисан?! Динозавр, мен сенга айтсам, бунинг қулоғи ҳамиша динг. Вой сени... динг бўлган ўша қулоғингдан, вой сен, Шалпангқулоқ...

Супага кўтарилган Қуччиевни ток ургандек бўлди. Нима?! Шалпангқулоқ! Ҳайдовуловнинг лақаби шу экан-да!

У гандираклаб кетди, лагандан катта суяк билан икки дона картошка ерга сочилиб тушди. Шу пайт тўсатдан пайдо бўлган ит узилган бўйинбоғини судраганча ўзини суякка отди.

Ўчоқ бошида бу ҳолни кўриб турган аёл косовини баланд кўтарганча қаттиқ қичқирди:

— Шалпангқулоқ! Баҳ-баҳ-баҳ! Орқангга қайт-э, ер ютгур!

Қолган воқеалар кинолентадек бир лаҳзада бўлиб ўтди:

Ҳайдовулов қўлидаги пиёласини тушириб юборди. Норчаев билан Холиёров эса бирпас анграйиб туришгач, сўнг бараварига шарақлаб кулиб юборишди.

Лавлагиси чиқиб кетган Ҳайдовулов ўрнидан ирғиб туриб, Қуччиев томонга ҳезланиб борди.

— Ҳў, кучугинг бошингни есин, аҳмоқ! Бошқа от қуригандими сенга! Мени падвадит қилдинг-ку! Аблаҳ!!

Ҳайдовулов Қуччиевни урмоқчи бўлиб қўлини ҳаволатди, лекин негадир урмади, ерга қаттиқ бир тупурди-да, ғазаб билан кўча эшикка қараб йўл олди... Бирпасдан сўнг жўнаб кетган машинанинг овози эшитилди...

Сурат бўлиб қолган Қуччиевнинг қонсиз лаблари жонсиз пичирлади.

— М-мен э-эмас... Солмонов!..

...Худди шу пайт уйда — диванда ёнбошлаб ётганча хаёл сураётган Солмон Солмонов бу воқеаларни ўз кўзи билан кўриб турган одамдек беихтиёр қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

«БЕРМУД УЧБУРЧАГИ»

Кун иссиқ. Осмонда бир тутам ҳам булут кўринмайди, гўё куннинг иссиқлигидан эриб кетгандек. Тупроқли кўчанинг икки бетиде саф тортган дарахтлар ҳам гўё иссиқдан мудраб, пинакка кетишгандай япроқларини қилт этказишмайди...

Дарахтлар соясидан аста-секин қадам босиб келаётган икки киши бири шу қишлоқлик Лаълихон, иккинчиси шаҳарлик куёв Парпихўжа — гўё иссиқни сезишмаётгандай бир-бирларининг пинжиларига суқилишганча чақчақлашиб боришарди.

— Шу пайтгача сизсиз қандай ҳаёт кечирганлигимни сира ҳам тасаввур қилолмаяпман, — деди Парпихўжа хотинининг елкасидан сумкасини олиб, ўзининг билагига осаркан. — Наҳотки, шу ёруғ дунёда мен ҳам бор бўлган

Бўлсам, наҳотки... Ие, қаранг, сумкангизнинг замоги бузилибди, эссиз, анча пул эди... Шу десангиз ўртоқларим ҳам ҳайрон. Анча тартибга келиб қолдинг, дейишади. Сиз менинг бахт юлдузим... Лекин-чи, кўчаларинг-чи роса расво экан, цейлонский туфлимнинг ҳам абжағи чиқди... Ҳа, ҳа, ишонаверинг, сиз ҳали мени билмайсиз, сизни кафтимда эмас, бошимда олиб юраман

— Ростданми? — Лаълихон эркаланиб, ғамза билан боқди.

— Э-э, ким деб ўйлаяб...

— Ҳо-ов, йигит!

Парпихўжанинг гапи бўғзида қолди. Биров хирхироқ товуш билан чақирди. У ёнига ўгирилиб, серсоя қайрағоч тагида ўтирган икки кимсани кўрди. Уларнинг бири бошига шапош кийган, увадаси осилиб ётган қора лас чопон устидан қил арқонни икки айлантириб ўраб олган чол, соқоли ўсиқлигидан энгаҳига типратикан боғлаб олгандек ташланадиган, ислиқи костюм ичидан ялтироқ галстук таққан, бир қўли йўқ чўлоқ киши эди.

Чўлоқ корсон товоқда бир қўллаб қизил лойни ийлаб пишитар, соқолидан лойга чак-чак тер томчиларди. Белига арқон боғлаган чол эса чўлоқдан ўн қадамча нарида «бузоқ оёқли» курсида ўтирар, олдидаги ёзилган белбоғда ярим халта қурт, бир кастрюль қовурилган писта, уч қути «Прима» сигарети, ярим кулча сақич, икки боғлам қуриган гармдори, бир тутам исириқ, писта ўраш учун «Уқиш китоби» дарслиги...

Чақирган ана шу чол эди.

— Ув-в, йигит! — деди у яна лабини кўвача қилиб. — Бунақа хотинмижозлигингни шаҳрингга бориб қиласан, ҳа! Бу ерни қишлоқ дейди, бача!

Парпихўжа тўсатдан бошига мушт тушган одамдай гангиб қолди. Анграйиб хотинига қаради.

— Қетайлик... — Лаълихон, ранги оқарганча, эрининг энгидан тортди. — Булар ёмон одамлар...

— М-мен, нима қилдим? Ҳайрон бўлиб сўради Парпихўжа.

Чўлоқ бир лаҳза лой муштлашдан тўхтаб, ўқрайганча гапга аралашди:

— Нима қилдим эмиш! Уялмасдан хотинчаларини сумкасини билакларига осиб олибдилар-ку, яна нима қилдим дейди-я! Уйингда идиш-товоқни ҳам эҳтимол ўзинг ювсанг керак! Ундан кўра бошингга рўмол ўрасанг-чи, баччағар!..

Парпихўжанинг бошидан иссиқ ҳовур кўтарилгандек бўлди: қўллари беихтиёр мушт бўлиб тугилиб, олдинга икки қадам ташлади. Лаълихон додлаганча эрининг йўлини тўсди:

— Войдод! Керакмас... Булар ёмон одамлар!

Чўлоқ ирғиб ўрнидан турди, оғзидан тупук сачратганча Парпихўжага қараб, яккаю ягона қўлини силкитди.

— Ҳали урмоқчимисан?! Ур, қани?! Ур-р, даюс! Кўрай-чи, инвалид одамни қанақа қилиб ураркансан?! Мен бу қўлни сени уради деб урушда йўқотиб келганим йўқ. Қани, чертиб кўр-чи... Энангни!..

Парпихўжа сесканиб кетди: уруш инвалидига қўл кўтарибди-я!

— Ҳай, носкаш! Ҳой, чўлоқ! Нега бу куёвболага ёпишиб олдиларинг!..

Гапирган хотин киши эди. Парпихўжа шошиб ён томонига қаради: ариқнинг у бетидаги ғужум соясида сомон тикилган қопдек семиз бир аёл шолча устида чордана қуриб ўтирарди. Олдида катта челақда айрон ва сири кўчган кружка. Парпининг боши гангиб, унга назари тушмаган экан.

— Нима қиласанлар куёвболага тирмашиб. — Сўзида давом этди ҳансираганча аёл, енгини елпиғич қилиб елпинганча. — Ахир, бу шўрпешонада нима айб? Ҳаммасига ана у ёнидаги урғочиси айбдор. Ёшлигида ҳам ўлгудай суюқоёқ эди. Унтага хат бериб, ўнтасига кўз қисарди. Мактабида Жамила бўлиб ўйнаб тегирмончининг ўғлига муччи берганида ҳали ўн олтига ҳам кирмаган эди, яшша-

магур! Пахтазор чеккасидаги зовурда нуқул ўғил болалар билан чўмилгани-чўмилган эди; шаҳарга ўқишга бориб, бир бандан мўминнинг боласини алдаб тегиб олгани етмагандай, яна унинг тушовини ҳам қўлига олволибди. Мани уйдаги фариштадай қизим ўттизга кирса ҳам эр йўқ... Асли бунинг онаси худо урган бузуқи эди! Ҳа, машойихлар бекорга айтишмаган: Чархни бузар парраси, қизни бузар онаси... Ҳў-ў, турқингни шамол олсин!

Лаълихон ўқ теккан оҳудек беҳол бўлиб, эрига осилиб қолди. Парпихўжа эса безгак теккан одамдек дағ-дағ титрарди.

— Энди сен шундай дейсан-да, Ойсара! — Сўз навбати белини арқон билан боғлаб олган чолга тегди. — Аммо, бу шўртумшук йигитда ҳам айб бор-да. Мана шунақанги ҳезалаклар хотинининг сочини кестиради. Адёлни ўртасини тешиб, кўйлак қилиб кийдиради... Кеча Тошкентда яна ер қимирлабди, бу нимадан? Нимадан бўларди, мана шунақанги яланғоч, беҳаёларнинг кўпайиб кетганлигидан!

Шу пайт орқасидан «чанг тепа» ҳосил қилиб келаётган «Волга» машинаси шундай уларнинг ёнига келиб тўхтади, кабина эшиги шитоб билан очилиб, кетмон нусха шапка кийган шофёрнинг боши кўринди:

— Қани тезроқ... Тезроқ машинага чиқинглар! Вой, бечоралар...

* * *

Очиқ турган дарвозадан «Урал»ини патиллатиб кирган Тилла ака ишком остидаги тахта каравотда якка ўзи чой ичиб ўтирган куёви Парпихўжага кўзи тушиб, хурсанд бўлиб кетди. Мотоцикл кажавасидаги боғлам ўтни олишни ҳам эсдан чиқариб, меҳмонга пешвоз чиқди.

— Э-э... э, нега чап кўзим учади десам... Яхши келдингизми, куёв? Лаъли ҳам келдими?..

Парпихўжа қайнотаси билан қўл бериб кўришаркан, ҳорфинлик билан деди:

— Ҳа-а... ичкарида ётибди. Иситмаси баланд, онаси пешонасига латта босяпти...

— Ие, нима қилди? Қасалмиди?

— Гузарларингизда учта «ит»ни боғлаб қўйган экансизлар, иккаламизни ҳам талаб ташлади! Мени ҳам мазам қочиб боряпти.

Тилла ака шошилганча ичкари уйга йўл оларкан, ўзича ҳайрон бўлиб тўнғиллади:

— Қишлоқдаги кучукларни ярим ой бурун келиб отиб кетишган эди-ку! Ё битта-иккитаси яшириниб...

Парпихўжа вужудида беҳоллик сезиб, чойнакни дастурхоннинг чети билан бекитди-да, қўлтиғига ёстиқни тортиб, ёнбошлади... Ёнбошлаган эдики, дарвоза томондан қиз боланинг йиғи овози эшитилди. У чўчиб бошини кўтарди: ўнинчи синфда ўқийдиган қайнсинглиси Хуршида йиғлаб келмоқда эди.

Уйдан Тилла ака ҳовлиқиб чиқди.

— Ҳа-ҳа... Тинчликми, она қизим? Қим хафа қилди?!

Хуршида ҳиқиллаб йиғлаганча:

— А-а... анови... анови... — деди. — С-салимнинг велелосипедида катайса қилаётган эдик, г-гузарга келганда, а-а-анови ч-чўлоқ, я-яна анови мўйсафид билан с-семиз хотин тўхтатишиб, ёмон гап... гапларни гапиришди... Лаҳатга тиқай, қирғинга берайлар!.. А-а-а!

— Нима дейишди? — Тилла ака асабийлашганча кафтини тўлдириб тили тагига нос ташлади.

— Ай-ай-айтолмайман! — Хуршида ўкирганича ичкарига югуриб кириб кетди.

— Ш-шўвалич копир кушшуклар! — Тилла ака лабини чўччайтирганча сўқинди, сўнг ғазаб билан носини тупуриб ташлади.

— Кўчиб кетсак қутуламизми буларни дастидан!..

— Қим ўзи улар? — деб сўради ҳалидан бери жим ўтирган Парпихўжа.

— Қим ўларди. Биттаси қариб сўфи бўлган чол. Ешлигида ғирт ўғри бўлган, икки марта қамалиб чиққан. Ик-

кинчиси бир замбил гўшт хотин. Қишлоқнинг кинначиси, қўшмачиси... Сасиб, қизларга кун бермайди. Яна бири келгинди чўлоқ, бир қўли йўқ...

— Ҳа-а, урушда қўлини олдирганми?

— Қанақанги уруш... Бир вақтлар заводда ишлаганда кайфининг зўрлигидан станок қўлини юлиб кетган! Урушда қатнашганман деб бировга гап бермайди. Хужжатинг борми десак, йўқолган, деб хир-хир кулади. Бу уччаласининг ифвогарлигидан бутун қишлоқ қалқиб турибди. Гузардан ўтгани зириллайсан киши...

Парпихўжа ёстиқни бир четга улоқтириб, тиззалаб олди:

— Наҳотки бир қишлоқ одам учта маразни йўқ қилолмасангизлар?

Тилла ака асабий қўл силтади.

— Э, нимасини айтасиз, дўқ ҳам қилдик, мажлисга ҳам солдик. Қайда!.. Қайтага дўқ қилган одамларни устидан бўлмағур ифво хатлари ёзишиб, хонумонини куйдириб юбораёзди. Мен сизга айтсам, куёв, касалларнинг ичида энг расвои раддиси — ифвогарлик бўлар экан! Мен борай... Булар билан бошқача гаплашмаса бўлмайди шекилли!..

Тилла ака ғазаб билан ташқарига чиқиб кетди. Ҳовлига тошдек оғир сукунат чўкди. Парпихўжа нима қилишини билмай, бир оз кеккайиб туриб қолди, сўнг беихтиёр ёнида турган «ВЭФ» нинг мурватини буради. Аллақандай нотиқ ваъз ўқиётган экан.

— ...Шундай қилиб бу зона «Бермуд учбурчаги» деб аталмоқда. Бу «учбурчак» зонасига кирган ҳар қандай жонли ва жонсиз нарсалар фалокат гирдобига фарқ бўлиши турган гап...

Парпихўжа радиолани ўчириб ўрнидан турди.

— Хайрият-э!..

МУНДАРИЖА

Айлана	3
Ҳамтовоқлар	7
«Шайтон» операцияси	11
Айланай халоскорим	14
Ғишт	17
Шахсий услуб	19
Холхўжа хафа бўлди	22
Қарғанинг насибаси	28
Бола-чақа	31
Чўл ҳикояси	34
Мармартош	42
«Шалпангқулоқ...»	45
«Бермуд учбурчаги...»	57

Литературно-художественное издание

Мухаммад Ачилов

ОПЕРАЦИЯ «ДЬЯВОЛ»
Юмористические рассказы

Художник Т. Каримов

Книга издаётся из экономии бумаги

Ташкент,
издательство литературы и искусства им. Г. Гуляма

На узбекском языке

Адабий-бадний нашр

Муҳаммад Очилов

«ШАЙТОН» ОПЕРАЦИЯСИ

Ҳажвий ҳикоялар

Китоб иқтисод қилинган қоғоз ҳисобидан босилди

Редактор Н. Қиличев

Расмлар редактори А. Мамажонов

Техн. редактор Р. Рахматуллина

Корректор С. Тоҳирова

ИБ № 4191

Босмахонага берилди 23.06.88. Босишга рухсат этилди 22.09.88.
Р-14809. Формати 70x108/32. Босмахона қоғози № 2. Адабий гарнитура.
Юқори босма. Шартли босма л. 2,80. Шартли кр.-отгиск. 3,15. Нашр л. 3,15.
Тиражи 15000. Заказ № 94. Баҳоси 20 т. Шартнома 77-88.

Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитетининг Бекобод шаҳар босмахонаси, 702909. Бекобод, Аббосов кўчаси.